

Memlûk Sultanlık Anlayışı*

Amalia Levanoni**

Çeviren: Yusuf Ötenkaya

Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı
Zonguldak/Türkiye
yusufotenkaya@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-6721-4888>

Öz: Mısır ve Suriye'deki yönetimleri sırasında (1250-1517) Memlûklar, veraset kuralları ve hükümdarın güç dayanağını içeren hususlarda sultanlığa yönelik tutumlarında bir belirsizlik gösterdiler. Bu belirsizlik, Memlûk Tarihi üzerine yapılan ilmi çalışmalarda Memlûk Devleti'nin mahiyeti hususunda çeşitli fikirlere neden olmuştur. Genellikle veraset ilkesinin Memlûk Devleti'nde farklı derecelerde benimsendiği ancak bunun Bahri dönemi esnasında zayıf olduğu, Çerkes dönemi esnasında ise tamamen terk edildiği ima edilmiştir. Bununla birlikte Memlûklar'ın veliahtlık sistemi kurmak istedikleri ifade edilmiş ancak bunun memlûk sistemi ile çatışması neticesinde çoğu defa akamete uğradığı belirtilmiştir. Bu çalışmada Memlûk Devleti'nde zaman zaman hanedanlık sistemi eğilimlerinin olduğuna işaret edilmekle birlikte, çoğunlukla veliahtlığın bir sistem olarak tatbik edilmediği, Memlûk sultanlarının mutlak bir hükümdardan ziyade seçkin emîrler yanında "eşitler arasında birinci" mesabesinde kaldığı vurgulanacaktır. Bu çalışmada sınırlı bir tarih aralığından ziyade, genel olarak Memlûk Devleti'nde nasıl bir sultanlık anlayışının benimsendiği tarihsel örnekler yoluyla gösterilerek genel bir çıkarım yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Memlûklar, Sultanlık, Veliahtlık, Otokrasi, Oligarşi.

Geliş Tarihi | Received Date: 25.02.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date: 02.06.2022

Çeviri Makale | Translated Article

Atıf | Citation: Levanoni, Amalia. "Memlûk Sultanlık Anlayışı". çev. Yusuf Ötenkaya. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 345-373. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1079119>

* Bu çalışma, Amalia Levanoni tarafından kaleme alınan "The Mamluk Conception of the Sultanate" başlıklı makalenin (*International Journal of Middle East Studies* 26/3 (1994), 373-392) yazarın izniyle tercüme edilmiş hâlidir. Öz, anahtar kelimeler, köşeli parantez içindeki ifadeler, yıldız işaretli dipnotlar ve başlık numaraları tarafımızca eklenmiş olup metnin sonunda yer alan dipnotlar İSNAD Atıf Sistemi'ne (2. Edisyon) uyarlanarak sayfa altlarına alınmış ve yine İSNAD Atıf Sistemi'ne (2. Edisyon) göre hazırlanmış bir kaynakça çevirinin sonuna eklenmiştir. Ayrıca tercümenin anlaşılabilirliği açısından değerli fikirlerinden istifade ettiğim isimlerini bilmediğim hakem hocalarıma ve son olarak redaksiyonu tamamlayarak pek çok yanlışı fark etmemi sağlayan dergi ekibine müteşekkirim.

** Prof. Dr., Hayfa Üniversitesi (Hayfa, İsrail), Orta Doğu Tarihi.

The Mamluk Conception of the Sultanate

Abstract: During their rule in Egypt and Syria (1250-1517), the Mamluks showed ambiguity in their attitudes towards the sultanate regarding the rules of succession and the power base of the ruler. This uncertainty has led to various ideas about the nature of the Mamluk State in scientific studies on Mamluk History. It is generally implied that the principle of succession was adopted to varying degrees in the Mamluk State, but that it was weak during the Bahri period and completely abandoned during the Circassian period. However, it was stated that the Mamluks wanted to establish an inheritance system, but it was emphasized that it often failed as a result of its conflict with the Mamluk system. In this study, although it is pointed out that there are dynastic system tendencies in the Mamluk State from time to time, it will be emphasized that the heirship was not applied as a system mostly, and that the Mamluk sultans remained in the “primus inter pares” rank alongside distinguished emirs rather than an absolute ruler. In this study, it will be tried to make a general inference by showing what kind of sultanate understanding was adopted in the Mamluk State through historical examples rather than a limited date range.

Keywords: Mamluks, Sultanate, Inheritance, Autocracy, Oligarchy.

[Giriş]

Mısır ve Suriye'deki yönetimleri sırasında (1250-1517) Memlûklar, veraset kuraları ve hükümdarın güç dayanağını içeren hususlarda sultanlığa yönelik tutumlarında bir belirsizlik gösterdiler. Bu belirsizlik, Memlûk Tarihi üzerine yapılan ilmî çalışmalarda Memlûk Devleti'nin mahiyeti hususunda çeşitli fikirlere neden oldu. David Ayalon, *The Circassians in the Mamluk Kingdom*¹ adlı makalesinde veraset ilkesinin Memlûk Devleti'nde farklı derecelerde benimsendiğini ancak bunun Bahrî dönemi esnasında zayıf olduğunu, Çerkes dönemi esnasında ise tamamen terk edildiğini ima etmiştir.² Ayalon, *From Ayyubids to Mamluks* adlı eserinde ise, Bahrî dönemin çoğu Kalâvûn Hanedanlığı tarafından yönetildiği için Memlûklar'ın iktidara geldiklerinde “irsiyete dayalı olmayan bir sultanlık kurumu oluşturmayı hayal bile etmediklerini” ifade etmiştir. İrsiyete dayalı olmayan bir yönetim oluştuğunda, en azından Bahrî dönemde, bu durum plansız gelişmişti. Ayalon, *Mamluk Military Aristocracy: A Non-Hereditary Nobility* adlı makalesinde, Kalâvûn Hanedanlığı öncesi ve sonrası dönemlerinde bile, sultanlığın, ancak belli bir ölçüde veraset sistemi dışında olduğunu ve [aynı zamanda] “Memlûk Devleti Tarihi boyunca sultanlığın verasete dayanmaması kuralının ya da bu yönde bir niyetin en ufak bir bahsinin bile geçmediğini” vurgulamıştır.³

¹ David Ayalon, “The Circassians in the Mamluk Kingdom”, *Journal of the American Oriental Society* 69/3 (1949), 145-146.

² Ayalon, “The Circassians”, 139, 145, 146; David Ayalon, “Studies on the Structure of the Mamluk Army”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15/3 (1953), 2/457-458.

³ David Ayalon, “From Ayyubids to Mamluks”, *Revue des Etudes Islamique* 49/1 (1981), 56; David Ayalon,

P. M. Holt, *Succession in the Early Mamluk Sultanate* adlı çalışmasında, Memlûklar'ın 1250-1310 yılları sırasında irsiyet hakkını tesis etmeye çalıştıklarını, ancak bu fikrin, ayrıcalıkları soya aktarmayan Memlûk geleneğiyle uyummadığını belirtmiştir. Holt, bu dönemde çok yaygın olan hükümet darbelerinin Memlûk siyasetinde (Kalâvûn Hanedanlığı hariç) bir problem çözme yöntemi olduğunu ileri sürmüştür.⁴ *The Position and Power of the Mamluk Sultan* adlı daha önceki bir makalesinde ise, emîrlerin oligarşisine uygun bir şekilde hareket eden sözde bir sultana sahip olduğu için Kalâvûn Hanedanlığı'nın yönetiminin çok uzun sürdüğünü iddia etmiştir.⁵

Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages* adlı eserinde, Baybars ve Kalâvûn'un iktidara yükselişlerini tasvir ederek, irsiyete dayalı velayetliğin, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatının (1310-1341) bitiminden önce Memlûk Devleti'nde kurulmadığını belirtmiştir. Erken dönemler sırasında Memlûk emîrleri güç iddiasında bulunmuş; becerileri, başarıları ve akranları (hûşdâş) tarafından liderliklerinin kabul edilmesi sayesinde sultan olmuşlardı.⁶ Hem uzun sürüp hem de iç çekişmelerin serbest olduğu en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatı sonrasında "hiç kimse tahtta Kalâvûn soyunun haklarını sorgulamamış"⁷ ancak Holt'un tartıştığı gibi, Kalâvûn Hanedanlığı sultanlarının çoğu esasında kukla olup, gerçek otorite Memlûk emîrlerinin elinde kalmıştı.⁸ Dolayısıyla Kalâvûn Hanedanlığı, ekberiyet hakkı şöyle dursun, irsiyete dayalı velayetliğin tam teşekküllü bir teorisini geliştirmeksizin hüküm sürdü.⁹ Ayrıca Irwin, memlûk sınıfı içerisinde ideolojinin olmamasının ve tutarsız dayanışma ilişkilerinin, Memlûk Devleti'nin politik istikrarsızlığına neden olduğunu ve memlûkları (seçkin emîrler) iktidarda tutmak için salt pragmatik bir yaklaşım izleme istikrarının Memlûk hizip sistemine izin verdiğini göstermiştir.¹⁰

Bu makale, Memlûklar'ın hanedanlık yönetimi ve askerî oligarşinin iki uç noktası arasında gidip gelmiş gibi gözükmesine rağmen onların esasen verasete dayanmayan Memlûk sistemiyle uyumlu olduğundan ikincisini tercih ettiklerini göstermeye çalışmaktadır. Hizipsel mücadele Memlûk dönemi boyunca iktidara geçmenin anahtarı olduğundan Memlûklar, sultanı; baskın hiziplerden oluşan koalisyonun temsilcisi ve kendi pozisyon ve çıkarlarını temin eden bir araç olarak gördüler. Dolayısıyla

---

"Mamluk Military Aristocracy, a Non-Hereditary Nobility", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10/1 (1987), 209-210.

⁴ P. M. Holt, "Succession in the Early Mamluk Sultanate", *Deutscher Orientalistag* 16/1 (1985), 146, 148; P. M. Holt, "The Structure of Government in the Mamluk Sultanate", *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, ed. P. M. Holt (Werminister, 1977), 46; P. M. Holt, "Mamluks", *Encyclopedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 1991), 6/322-323.

⁵ P. M. Holt, "The Position and Power of the Mamluk Sultan", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 38/2 (1975), 240.

⁶ Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages* (London: Croom Helm, 1989), 42-43, 65.

⁷ Irwin, *The Middle East*, 126.

⁸ Irwin, *The Middle East*, 127, 128, 132, 134, 144, 149.

⁹ Irwin, *The Middle East*, 156.

¹⁰ Irwin, *The Middle East*, 154.

hanedanlık her ne kadar zayıflık gösterip, baskın emîrler tarafından liderlik edilen Memlûk hiziplerince yönlendirilse de, en-Nâsır Muhammed'in ölümünden sonra yaklaşık kırk yıl süren Kalâvûn Hanedanlığı'nın uzun süreli yönetimi, hanedanlık idaresi lehine Memlûk tutumunda bir değişimle izah edilebilir. Bununla birlikte, uzun süreli Kalâvûn idaresinin kaynağı olarak dikkat edilmesi gereken şey, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanatı ve onun Memlûk sisteminde yaptığı değişikliklerdedir. Oligarşi aksamaya başladığı için en-Nâsır'ın ölümünden sonra hizipsel bütünleşmenin temelini oluşturan Memlûk sistemi çöktü. Hırslı emîrler artık sultanlığa erişemiyor ve sadece Kalâvûn soyunun kısa süreli sultanlarının ardında kalıp istikrarsız koalisyonlar dahilinde devlet meselelerini icra etmeye çalışıyorlardı. Nihayetinde bir istişare meclisi (Meclisü'l-meşhûr) kurulmuştu. Meclis üyeleri kendileri arasından birinin (el-Emîrû'l-kebîr) üstünlüğünü tanımayı ve sadece bu şekilde tayin edilen emîre etkin otorite vermeyi kabul ettiler. Berkûk, 1382 yılında Kalâvûn Hanedanlığı'nı iktidardan devirdiğinde süreç sona gelmişti. Memlûklar tekrardan güçlü bir sultanlık inşa etmişler ve sultan, Memlûk hizipsel yönetiminde *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak görevini yeniden üstlenmişti.

1. Sultanlık

Memlûk Devleti'ndeki sosyal durum, Memlûklar'ın bağımsız idaresi boyunca değişmeden kalmış; onun askerî-idari seçkinleri, yeni [memlûk] istihdamlarıyla mevkileri doldurmaktan ve ona üyeliği memlûklarla sınırlandırmaktan geri durmamışlardı. Devletin ekonomik temeli- bir ordu ödeme sistemi olarak *iktâ'*¹¹- hiçbir zaman terk edilmemiş, sadece nasıl tevzi edileceği hususunda birtakım değişiklikler olmuştu.¹² Bu uygulamalar Memlûk toplumunu ayrıcalıkları kendi soyuna aktaran bir aristokrasi hâline gelmekten engellemesine rağmen bu iktâ' dağıtım uygulamaları, memlûkların, statülerine bağlı olan gücü ellerinde tuttukları sürece kullanmaya çalışmalarının nedenini açıklamaktadır.¹³ Fakat Memlûklar, etkin bir çıkar grubu olarak işleyen ve diğer hiziplere isteklerini dayatma hususunda yeterince güçlü olan bir memlûk hizbine ait olduklarında statülerini koruyabilirlerdi. [Bireysel] hırslar

¹¹ Bu sistem hakkında bk. H. Rabie, "The Size and Value of the iqtâ' in Egypt, 1169-1341", *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook (London: Oxford University Press, 1970), 129-138; Robert Irwin, "Iqta' and the End of the Crusader States", *Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, ed. P. M. Holt (Warminster: Aris & Philips, 1977), 2-73; A. N. Poliak, "Some Notes on the Feudal System of the Mamluks", *Journal of the Royal Asiatic Society* 69/1 (1937), 97-107.

¹² İdeoloji ve sosyal düzen arasındaki ilişki hakkında bk. Ian Robertson, *Sociology* (New York: Worth Publishers, 1981), 69, 608-613. İdeoloji ve pragmatik uygulamanın yapısı hakkında bk. Feliks Gross, *Ideologies, Goals and Values* (London: Praeger, 1985), 9, 27-29, 33-34, 44-47, 61-66.

¹³ David Ayalon, "The Muslim City and Mamluk Military Aristocracy", *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, 14/2 (1968), 322; Ayalon, "Mamluk Army", 2/456-458. Ulrich Haarmann, "The Sons of Mamluks as Fief-holders in Late Medieval Egypt", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi (Beirut: American University Press, 1984), 142-144; Holt, "Mamluk Sultan", 248-249.

sadece hizipsel çerçeve içerisinde destek bulabilirdi.

Memlûk Devleti, bir hizip olarak hareket eden Sâlih Eyyûb'un memlûklarının, kendi pozisyonlarını korumak için Eyyûbîler'e karşı mücadele ettikleri bir isyanın neticesiydi.¹⁴ Bunun ardından hizipçilik, Memlûk siyasetinin ana faktörü hâline gelmiş ve Memlûk sultanları her zaman kendi akranları (hûşdâşiyeye), kendi memlûkları (household) ya da her ikisinden elde ettikleri memlûk istihdamlarına bağlı kalmışlardı.¹⁵ Kendi memlûklarını istihdam etme, eğitime, azat etme, ordu ve idarede önemli mevkilerde olmalarını sağlamada başarılı olan Memlûk sultanları, otoriter bir yönetim sergileyebilir ve âdeta kendi istekleri doğrultusunda hareket edebilirdi. Ancak yönetimi seçkin emîrler tarafından liderlik edilen baskın Memlûk hiziplerinin koalisyonuyla desteklendiğinde, sultanların konumları kırılğan ve otoriteleri de kısıtlı kalıp, yalnızca askerî oligarşinin başı olarak hizmet ederlerdi. Burada biz niçin bazı dönemlerin uzun ve nispeten istikrarlı bir Memlûk idaresini haiz olup ve diğerlerinin de daha kısa ve istikrarsız olduğu hususunda Memlûk Siyasi Tarihi'ndeki bir modele -aksi takdirde çok çalkantılı ve takip etmesi zor- işaret edebiliriz.

Söz gelimi Kalâvûn'un saltanatı (1279-1290) her şeyden önce Baybars'ın emrinde uzun emîrliği esnasında oluşturduğu kendi memlûklarınca desteklendiği için istikrarlıydı.¹⁶ Kendi memlûk ve hoşdaşlarının (es-Sâlihiyye) desteğini alarak Zâhir Baybars'ın memlûkları olan ez-Zâhiriyyeden rakipleri üzerinde yönetimini kabul ettirebildi.¹⁷ Buna karşılık Zâhir Baybars ise, yönetimini geniş ölçüde kendi hoşdaşlarına (es-Sâlihiyye) dayandırmış ve tedrici olarak kendi memlûklarını oluşturarak onları ordu ve idarede önemli mevkilere getirmiştir. Ancak Baybars kendi memlûk hizbine güvenmesine rağmen, hoşdaşlarına da cömertçe davranmaya devam etmiş, geniş bir destek kitlesi sayesinde onu devirmek için mütemadiyen yapılan teşebbüslerden kendisini kurtarabilmişti.¹⁸ Benzer bir şekilde Berkûk, yönetimin ilk dönemi (1382-1389) esnasında, iktidar için rekabet eden farklı memlûk hiziplerinin arzularını karşılamaksızın yönetimini devam ettirememiş ve kendi memlûklarının terfisini sürün-cemede tutarken, idari ve askerî ayrıcalıkları onlara tevzi etmek zorunda kalmıştı.¹⁹ Nitekim iktidarı tekrar ele alması üzerine yaptığı ilk şeylerden biri, kendi memlûklarının terfisinin önünü açmak için muhaliflerinin büyük çoğunluğundan kendisini

¹⁴ Muhyiddin İbn Abdüzzâhir, *er-Ravdû'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, thk. Abdülaziz el-Huvaytır (Riyad, 1976), 4.

¹⁵ Sultanın iktidarının formal bir kaynağı hakkında bk. Holt, "Mamluk Sultanate", 44-47.

¹⁶ Holt, "Mamluk Sultan", 249.

¹⁷ Rûkneddin Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-hicre* (London: British Museum, 23325), 97a, 98b-99b, 159b-160a; Şihâbeddin İbn Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyatü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Leiden: Leiden Library, 2m, 2n, 2o), 19b.

¹⁸ Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî aḥbâri Benî Eyyûb* (Paris: Bibliothèque Nationale, Arabe Studien Collection, 1703), 188b.

¹⁹ Cemâleddin Yûsuf İbn Taḡrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Ḳâhire*, thk. İbrahim Ali Tarhân (Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1963), 11:263, 280, 289.

kurtarmasıydı.²⁰ Bu uzun süreli hükümdarlıklara karşın örneğin Ketboğa ve Baybars el-Çaşnîğîr'in, kendilerinin yönetimini destekleyen hiziplerin onların iktidarını sağlamlaştırılmada başarısız olmaları nedeniyle kısa sürede tahttan indirilip öldürüldüğüne şahit olmaktayız.²¹

Memlûk hizip modelinin Memlûk sultanlık anlayışı üzerinde etkisi vardı. Memlûk sultanı tüm zamanlarda münhasıran güce bağlı olduğu için onun otoriteyi elinde tutmasına ender rastlanıyordu. Memlûklar, sultanı, özellikle de onların hoşdaşı olduğunda kendi temsilcileri olarak görmekteydiler. Sultanın fonksiyonu, memlûkların devletin kaynakları üzerinde tutunmalarını temin etmekte. Memlûk Devleti'nin başlangıcından itibaren -Sâlihiyye memlûkları bir çıkar grubu olarak birbirlerine dayanıp Eyyübîler'e karşı isyan ettikleri zaman- memlûklar, hükümdarlıkla ilgili fikirlerini şekillendirmek amacıyla farklı girişimlerde bulundular ve onlar hükümdarlığın sistemik bir teorisine ulaşamalarına rağmen deneme yanılmayla elde ettikleri hükümdarlığın normatif bir biçimine eriştiler. İsyân sırasında memlûklar arasından hiç kimse tahta çıkma hakkına sahip olarak kabul edilmemişti. İktidarı ele geçirdikten sonra baskın emîrlere bir konsey kurarlar ve otoriteleriyle güvenip temsilcisi yaptıkları kendi gruplarından olan birini sultan seçerler. Hoşdaşları arasından bir sultan seçmek, iktidar üzere yapılan hizipsel bir mücadeleden sonra haleflüğün yerleşik bir uygulaması hâline geldi. Bu seçim bazen önceden belirlenmesine rağmen kaynaklar tamamen emîrlerin kararlarını ortak rıza ifadeleri -kullanılan ifade *ittafaka 'alâ*, "bir uzlaşya vardılar"- ile tarif etmektedirler.

Dolayısıyla ilk Memlûk sultanı olan Aybek et-Türkmânî, 1250'de Kahire'deki bir konseyde toplanan emîrlere ve Bahriyye tarafından sultanlığa getirilmişti.²² Sonrasında 1260 yılında memlûklar, "kendilerine yönetici olarak kimi atayacaklarını aralarında tartıştıktan sonra" Emîr Rükneddin Baybars üzerinde hemfikir oldular.²³ el-Muzaffer Kutuz, el-Mansûr Kalâvûn, el-Mansur Lâçîn ve el-Muzaffer Baybars, kendi

²⁰ Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitabü'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr fi zikri'l-İhtâş ve'l-âsâr* (Kahire, 1907), 3/347; Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr fi veķâ'î'i'd-dühûr* (Bulak, 1893), 1/291.

²¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 67a-b; Kutbuddin Musa b. Muhammed el-Yûnînî, *ez-Zeyl 'alâ Mir'âti'z-zamân* (İstanbul: Topkapı Sarayı, Ahmet, 2907/E3), 45a-b; 159b, 161a, 163a, 177b-178a.

²² İbn Vâsîl, *Müferricü'l-kürûb* (Bibliothèque Nationale, 1703), 91a, 95a; Kutbuddin Musa b. Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, (Haydarâbâd, 1961), 1/55; Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*, thk. Ulrich Haarmann (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1972), 8/13; Ahmed İbn b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Mustafa Ziyâde (Kahire, 1930), 1/362, 369; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/54. Aybek'in tahta çıkması, yönetime göz diken Sâlihiyye'nin ve özellikle de Bahriyye'nin önde gelen emîrleri arasında sağlanan bir uzlaşımın sonucundaydı. Onlar zaman olgunlaştığında Aybek'in zayıf konumundan dolayı onu tahttan indirmenin büyük bir mesele olmayacağından eminlerdi.

²³ Yûnînî, *Mir'âti'z-zamân*, 2/371; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 8/62; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Meketbetü'l-Ma'ârif, 1966), 12/223; Makrîzî, *Sülûk*, 1/436; Mahmud Bedreddin el-Aynî, *'İkdü'l-cumân fi târihi ehli'z-zamân* (İstanbul: Topkapı Sarayı, A2912/4), 79a.

hizipleri iktidarı ele geçirdiğinde hoşdaşları olan emîrler tarafından seçilmişlerdi.²⁴

Hoşdaşlarının rızasıyla sultanın tahta çıkması, onların iktidardan vazgeçme yetlerinin olduğunu göstermemektedir. Teoride her emîr sultan olmada hak sahibiydi ve içlerinden birinin diğerleri tarafından seçilmesi, seçmenlerin sultanlık için kendi isteklerini bir kenara koyup onun yönetimini desteklerken, sultanın ise bunun karşılığında onların statülerini korumak durumunda kaldığına işaret etmektedir. Her ikisi de nispeten kendi hoşdaş gruplarınca desteklenen Baybars ve Kalâvûn, Memlûk kaynaklarında genel anlamda kendi hoşdaşlarına ihanet etmeyip, saltanatları boyunca onlara cömertçe davranmaya devam eden hükümdarlar olarak övülmektedirler.²⁵ Moğol savaşçıları İlhanlı ordusundan [kaçarak] Mısır'a varıp Baybars tarafından Memlûk ordusuna dahil edildikten sonra, Memlûk emîrleri, bu istihdamın ordu içindeki hizipsel dengeyi bozup onların politik güçlerine zarar verdiği hususunda endişelerini dile getirdiklerinde, sultanın, destekçilerinin çıkarlarını temin etme zorunluluğu ifade edilmişti. Sultan ise onların şüphelerini giderdi: "Ordudan bir şey isteyenler ona sahip olabilirler. Ben, sizlerden biriyim. Bir attan daha fazlasına ihtiyaç duymuyorum. Ve benim olan bütün atlar, develer ve mal [aynı zamanda] sizlerindir..."²⁶ 1296'da sultan seçtiği zaman el-Mansûr Lâcîn'den, kendi hoşdaşlarından biri olarak hareket etmesi ve kendi kafasına göre bir karar almaması hususunda yemin etmesi istenmişti.²⁷ Burcî memlûklar, Baybars el-Çaşnîğîr'in sultanlığını (1308) kabul etmek karşılığında, rakip bir memlûk hizbine karşı kendilerinin ekonomik ve politik çıkarlarını korumaya zorladılar.²⁸

Sultanın otoritesi üzerindeki en büyük kısıtlama, seçkin emîrlerden onun yönetimine yönelik bir tehdidin gelmesiydi. Çünkü onlar hiçbir zaman kendi isteklerinden vazgeçmemişler ya da sultan seçildikten sonra onun iktidarının altını oymaktan geri durmamışlardı. Konumunu emniyet altına almak için sultan, kendisini tayin eden emîrlerin çıkarlarını korumanın yanında, kendisine sadık olan ve onun önemli mevkilere getirebileceği yeni bir memlûk birliği geliştirmek durumunda kalmıştı. Genellikle bu yeni birlik, mevcut olanın pahasına yetiştirilir; onun üyeleri, yeni memlûk grubunun yükselişini bir tehdit olarak görürdü. Kendilerini yeterince güçlü gördüklerinde eski hizip, sultanı devirmek ve hatta memleketin güç sahibi ana

²⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 81a; Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 194b; Nâsirüddin Muhammed b. Abdürrahim İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, thk. Qustantin Zurayq (Beirut, 1942), 7/145, 147, 152; Aynî, *İkdü'l-cumân* (Topkapı Sarayı, A2912/4), 177b; Makrîzî, *Sülûk*, 1/656, 658, 822; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/99, 234-235.

²⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel*, 7/150, 168; 8/74; Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 43a, 90a-b, 159b-160a; *Sîretü'z-Zâhir*, 33, 73, 74, 79, 96. Aybek'in hoşdaşlarına yönelik yaklaşımı için, bk. Yûnînî, *Mir'âti'z-zamân*, 1/59-60.

²⁶ Makrîzî, *Sülûk*, 1/515.

²⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 81a; Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 194b; Aynî, *İkdü'l-cumân* (Topkapı Sarayı, A2912/4), 177b; Makrîzî, *Sülûk*, 1/822; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/99.

²⁸ Rükneddin Davâdârî Baybars el-Mansûrî, *et-Tuḥfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-Türkiyye* (Viyan: Austrian National Library, 904), 93a; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/235.

gövdesi olarak kendi statülerini koruyacak yeni bir sultanı tayin etmeyi haklı, hatta zorunlu görürlerdi.²⁹ Dolayısıyla sultan, sadece anlaşmaya bağlı kaldığı sürece hoşdaşlarının desteğine sahipti.

el-Muzaffer Kutuz, çıkarlarını korumakta başarısız olduğu için Baybars el-Bundukdârî ve hoşdaşları ona itaat etmeyi bırakıp 1260 yılında onu öldürdüler. Bir görüşe göre Kutuz, Baybars'ı Halep'te naip olarak tayin etme vaadinden dönmüştü.³⁰ Bir diğer görüş, Baybars ve arkadaşlarının, Kutuz'un kendilerini öldürmeyi planladığından şüphelendiğini,³¹ üçüncü görüş ise Baybars'ın ait olduğu Bahrî memlûkları ile Kutuz'un hizbi Mu'iziyye arasında çıkar çatışması olduğunu savunmaktadır.³² el-Muzaffer Lâcîn, hoşdaşları tarafından öldürülmüştü; çünkü onların yerine kendi memlûklarını desteklemeye başladığında yeminini ihlal ettiğine hükmedilmişti.³³

Memlûkların Lâcîn'in suikastı hususunda öne sürdükleri gerekçe, mevcut sultanın yapmaya çalıştığı ihlallere karşı iktidar paylarını korumadaki kararlılıklarında acımasız olduklarını göstermektedir. Bir sultan öldürüldüğünde, suikastçılar hiziplerinin liderleri hâline gelir ve Memlûklar da onlardan birini tahta öncelikli hak sahibi olarak görürlerdi.³⁴ Çünkü eylemleri hizbi savunmak için planlandığından meşru olarak kabul edilir. Meşruiyet, tabii olarak bir güç meselesiydi ve muzaffer hizip, politik kararları meşrulaştırma gücünü keyfi bir biçimde kendine bağışlıyordu. Baybars ve Aktay'ın her ikisi de Eyyûbîler'e karşı isyanlarında Sultan Turanşah'ın katlinden dolayı övgü almıştı. Suikasttan sonra Aktay sultan olmak için tabii bir adaydı fakat o beklenmedik bir şekilde bu esnada *atâbekü'l-asâkir* (ordunun baş kumandanı) olan ve iktidarı arzulayan Aybek et-Türkmânî tarafından öldürülmüştü. Baybars ise dönüp iktidarı ele geçirmek ve Memlûk Devleti'nin yönetiminin temellerini atmak için Aybek'ten kaçmıştı.³⁵

²⁹ Ayalon, "Mamluk Army", 1. Kısım, 208-209; Ayalon, "Circassians", 146-147.

³⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/101.

³¹ İbn Abdüzzâhir, *Sîretü'z-Zâhir*, 66-68; Yûnînî, *Mir'âti'z-zamân*, 1/370.

³² Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 40b-41a.

³³ Baybars, *Tuhfe* (Austrian National Library, 904), 70b-71a; İbn Abdüzzâhir, *Sîretü'z-Zâhir*, 69; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/100.

³⁴ Ulrich Haarmann, "Regicide and the Law of the Turk", *Intellectual Studies on Islam, Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*, ed. Michael Mazzaoui vd. (Salt Lake City: Utah University Press, 1990), 127-129.

³⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (Bibliothèque Nationale, 1703), 89b-90a; Yûnînî, *Mir'âti'z-zamân*, 1/58-59; 4/263; Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefayât* (Wiesbaden, 1980), 1/446; Claud Cahen, "La chronique des Ayyubids d'al makin b. el-Amid", *Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut français de Damas* 15/1 (1955-57), 159-160; İmâdüddin İsmail Ebü'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtaşar fi aḥbârî'l-beşer* (Haydarâbâd, 1954-1961), 3/181; Cemâleddin Ebü'l-Mehâsin İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (Kahire, 1984-1985), 2/502; Sârimüddin İbrahim b. Muhammed İbn Doknak, *Kitâbü'l-Cevheri's-semîn fi siyeri'l-ḥulefâ' ve's-selâṭîn* (Oxford: Bodleian Library, 28), 91b-92a.

Kaynaklar, emîrler konseyinde Baybars'ın seçilmesini onun Sultan Kutuz'u öldürmesine bağlamıştır. Baybars el-Mansûrî'ye dayanarak Aynî, memlûkların, sultanın suikastına katılanlar arasından öne çıkan emîri sultanlık için daha uygun bir aday olarak gördüklerini belirtmiştir: “Fârisüddin Aktay el-Müsta‘rib onlara şöyle dedi: ‘Kılıcıyla onun üstesinden gelen ve onun aniden ölümüne ilk neden olan kim?’ Onlar da şöyle dedi: ‘Emîr Rükneddin Baybars el-Bundukdârî.’ Aktay da şöyle dedi: ‘Darbeyi ilk indiren daha fazla hak sahibidir ve biz onu tahtın hak sahibi olarak görürüz.’”³⁶ Benzer bir biçimde Baydara ve ondan sonra da Lâçîn, Eşref Halil'i öldürmeye yardım ettikleri için sultanlık iddiasında bulunmuşlardı.³⁷ Ancak Baydara'nın iddiaları, onun hizbi sultanlığı ele geçirmede yeterince güçlü olmadığından göz ardı edilmişti.³⁸ Emîrlerden Gürcü ve Tuğcu ise, Lâçîn'i öldürdükten (1299) sonra saltanat naibi ve sultan olmayı talep etmişlerdi. Rakip hiziplerin emîrleri her ikisine de karşı çıkmış ancak yaptıkları işten dolayı resmen onların sultanlığını inkâr edememişlerdi. Yeterince baskı kullanan Gürcü ve Tuğcu, emîrlerin en-Nâsır Muhammed'i yeniden iktidara taşıma kararlarını iptal ettirmişti. Bektaş el-Fahri tarafından liderlik edilen ordunun Küçük Ermenistan'ın (Bilâd-ı Sis) fethinden dönmesi, memlûk hizipleri arasındaki güç dengesini bozup Gürcü ve Tuğcu'nun hizbini dezavantajlı bir duruma düşürmesi nedeniyle emîrlerin, onların yönetme hakkına karşı çıkmasına olanak sağlamıştı.³⁹

2. Memlûk Devleti'nde Hanedanlık Yönetimi

Memlûklar hanedanlık yönetimini reddettiklerini birkaç vesileyle açıkça ortaya koydular. Hüsameddin Lâçîn Aralık 1296'da sultan seçildiğinde, memlûkların tahta geçirdiği Kalâvûn'un oğlu en-Nâsır Muhammed tahttan indirilmiş ve Kerek'e sürgün

³⁶ Aynî, *İkdü'l-cumân* (Topkapı Sarayı, A2912/4), 79a; İbn Abdüzzâhir, *Sîretü'z-Zâhir*, 32, 68-69; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, 8:62; İbn Kesîr, *Bidâye*, 13/223; Ebü'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtaşar*, 3/207; Yûnînî, *Mir'âti'z-zamân*, 1/370-371; Baybars, *Tuhfe* (Austrian National Library, 904), 70b, 10a; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 139a; Makrîzî, *Sülûk*, 1/436; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/102; Holt, “Early Mamluk Sultanate”, 145-146; Haarmann, “Law of the Turks”, 127-129.

³⁷ Yûnînî, *Mir'âti'z-zamân*, 1/45; Makrîzî, *Sülûk*, 1/790; İbn Dokmak, *Kitâbü'l-Cevher* (Bodleian Library, 28), 116b-117a; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühûr*, 2/10.

³⁸ Makrîzî, *Sülûk*, 1/791-793; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/18-19; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel*, 8/167-168, 170; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve-dîvânî'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve-men âsarahum min zevi's-sultânî'l-ekber*, thk. İbrahim Şebbuḥ (Beyrut: Daru Sâdır, 1958), 386-387; Şemseddin Muhammed b. İbrahim el-Cezerî, *Cevâhirü's-sülûk fi'l-hulefâ' ve'l-mülûk* (Paris: Bibliothèque Nationale, 6739), 113a.

³⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 94a-b; Makrîzî, *Sülûk*, 1/866-867; Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 202a-203a; Baybars, *Tuhfe* (Austrian National Library, 904), 70b-71a; Ebü'l-Fidâ, *Kitâbü'l-Muhtaşar*, 4/39-40; İbn Dokmak, *Kitâbü'l-Cevher* (Bodleian Library, 28), 122a-123a; Fadlullah b. Ebî'l-Fahr İbnü's-Sukâfî, *Tâlî Kitâbi Vefeyâtî'l-a'yân*, thk. Jacqueline Sublet (Şam, 1974), 57; Yûnînî, *eg-Zeyl* (Topkapı Sarayı, 2907/E3), 134b, 141a-b; K. V. Zettersteen, *Beitrag zur Geschichte der Mamluk Sultante* (Leiden, 1919), 51-52.

edilmişti. Sürgüne gitmeden önce Lâcîn şu sözlerle ona mazeretini sunmuştu: “Ben şayet memlûkların seni iktidarda bırakacaklarını bilsem buna izin verirdim ancak onlar seni iktidarda bırakmazlar.”⁴⁰ en-Nâsır Muhammed’i azletmedeki kararlarının sertliği, bir sultanın oğlunun memlûklar marifetiyle iktidara getirilse bile, onların sürekli desteğine sahip olamayacağını fakat her zaman onlar tarafından ortadan kaldırılma riski olduğunu göstermektedir. Lâcîn, en-Nâsır Muhammed yetişkin olduğunda sultanlığı teslim edeceği hususunda ona teminat verdi. Ancak dönemin çağdaşı Nüveyrî, -muhtemelen doğru bir şekilde- Lâcîn’in bu sözünde doğruluk payının olmadığını ifade etmiştir.⁴¹ Lâcîn gerçekte sultanlık için hoşdaşı Emîr Ketboğa’nın destekçisiydi⁴² zira Lâcîn, en-Nâsır Muhammed’in kardeşi Sultan Eşref Halil’in ölümünün ele başlarından olduğundan, onun kendisinden intikam alabileceğinden korkmuştu. Lâcîn eylemleri nedeniyle herhangi bir pişmanlığı olduğunu ifade etmemiş; hatta daha önce *silâhdâr* olarak hizmet ederken Eşref Halil’i öldürme planı olduğunu kabul etmişti.⁴³ en-Nâsır Muhammed, Lâcîn’in niyetinin gayet farkındaydı ve ona cevabında istediği şey hayatına dokunulmamasıydı: “Beni hayatta tutacağın hususunda yemin et ve ben gideceğim.”⁴⁴

Hanedanlık idaresine yönelik Memlûk tutumu, en-Nâsır Muhammed sürgün yerinden Baybars’ın idaresini devirmeye teşebbüs ettiği 1305 yılında tekrardan açıkça ortaya kondu. Buna yanıt olarak memlûklar, “daha önce Mu’iz Aybek ve Zâhir Baybars’ın oğullarına yaptıkları şeyi yapabileceklerini söyleyerek tehdit ettiler.”⁴⁵ -kaderin özellikle onlardan birine benzemesin.-

Memlûk kaynakları, İslam teolojisi ve fıkını referans alarak hanedanlık prensibine yönelik düşmanlıklarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. el-Muzaffer Baybars’ın tahta çıkma töreninde, onun sultanlığını destekleyen memlûk hizipleri şu şekilde görüşlerini ifade ettiler: “Bilin ki mülk akimdir ve babadan oğula ya da nesilden nesile herhangi birine veraset yoluyla intikal etmez.”⁴⁶ Bu sözleri içeren ahidname, dört Kâdilkudât huzurunda Halife tarafından Sultana arz edilmiş ve Kahire’deki bütün camilere gönderilmişti. Benzer bir bildiri, Suriye’deki emîrlerden Sultan Baybars’a itaat yemini talep ettiğinde Şam Naibi Emîr Akkuş el-Efrem tarafından şu şekilde sunulmuştu: “Sizler, Mısır’da tahta çıkan kim olursa olsun siyahi bir köle dahi olsa onun

⁴⁰ Safedî, *Vâfi*, 4/356-357; Şihâbeddin Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Durerü’l-kâmine fi a’yânî’l-mi’eti’s-şâmine*, thk. Muhammed Seyyid Cadelhak (Kahire: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1966), 4/262.

⁴¹ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 85a.

⁴² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/49.

⁴³ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 93b-94a; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/106; İbnü’s-Sukâfî, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 132; Cezerî, *Cevâhirü’s-sülûk* (Bibliothèque Nationale, 6739), 113a. 69b, 94b-95a.

⁴⁴ Safedî, *Vâfi*, 4:357; Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî, *Uyunü’t-tevârih* (Cambridge: Cambridge University Library, 2923), 50a.

⁴⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, 907-908; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 45b; Zettersteen, *Beitrage*, 140; Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 70a-b; Makrîzî, *Sülûk*, 1/418, 656, 658, 666, 669, 748-749.

⁴⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/263.

artık sultan olduğunu bilirsiniz...”⁴⁷ Böylesi ifadeler açık bir biçimde, kimin yönetmeye hak sahibi olacağıyla ilgili İslam’ın ortaya çıktığı andan itibaren gün yüzüne çıkan tartışmayı aksettirmektedir. Söz gelimi Haricî hareketin ilkesi, hükümdarın (halife/imam) imanının eksiksizliğine odaklanmaktaydı ve ümmetin, herhangi birini seçme hakkı olduğunu savunmaktaydı, “imanı kâmilse şayet, siyahi bir köle dahi halife tayin edilebilir.”⁴⁸

Memlûklar, kendi iradelerine uymayan bir yönetimin otoritesini reddetmelerini, İslam’ın ilk teolojik tartışmasının konusu olan kaza ve kader kavramına dayandırdılar.⁴⁹ Memlûklar, bir sultanın tahta çıkması ve indirilmesini Tanrı’nın iradesine bağlamışlar ve kendilerini de O’nun araçları olarak görmüşlerdi. Yaptıklarının bütün sorumluluğunu Tanrı’ya bağlayarak, hususi herhangi bir yönetimi kabul etme zorunluluğundan kendilerini azade kılmışlar; uygulamada ise bu, sultanlığa istedikleri kişiyi tayin etmeleri anlamına gelmişti. Söz gelimi 15. yüzyıl tarihçisi İbn İyâs, Kalâvûn’un oğullarının sonuncusunu ortadan kaldırma sorumluluğu hususunda Sultan Berkûk’u aklamıştır. İbn İyâs, Berkûk’u, Baybars’ın oğullarını iktidardan uzaklaştırması nedeniyle Kalâvûn’u cezalandırmak amacıyla Tanrı tarafından seçilmiş meşru bir sultan olarak değerlendirmiştir.⁵⁰

Hanedanlık yönetim ilkesi, hem memlûkların kendi temsilcileri olan bir sultan tarafından liderlik edilen bir sultanlık düşüncesine, hem de böyle devam ettiği sürece iktidarı sömürme eğilimlerine uymamasına rağmen Memlûk sultanları iktidarı hizipsel mücadele ile ele geçirseler bile, zaman zaman sultanlığı kendi soylarına aktararak kendi isimlerini taşıyan bir hanedanlık kurmaya çalışmışlardır.⁵¹ Daha da

⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/237.

⁴⁸ N. Levtzion, “Hakikat be-Islam,” (Sects in Islam) *Prakim be-Toldot ha Aravim ve-ha-Islam* (Chapters in the History of the Arabs and Islam), ed. Hava Lazarus-Yafeh (Tel Aviv, 1968), 178; Ignaz Goldziher, *Introduction to Islamic Theology* (Princeton: Princeton University Press, 1981), 172; Claud Cahen, “The Body Politic”, *The Unity and Variety in Muslim Civilization*, ed. G. E. von Grunebaum (Chicago: Chicago University Press, 1955), 137; M. W. Watt, *Islamic Political Thought* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1968), 57; A. K. Lambton, “Islamic Political Thought”, *The Legacy of Islam*, ed. C. E. Bosworth (Oxford: Oxford University Press, 1974), 406.

⁴⁹ Goldziher, *Islamic Theology*, 81-83.

⁵⁰ İbn İyâs, *Bedâ’î’ü’z-zühûr*, 1/290. Benzer vakalar için bk. İbn İyâs, *Bedâ’î’ü’z-zühûr*, 3/48, 133; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/232, 373; 16/242, 243, 248, 394; Makrîzî, *Sülûk*, 4/608, 890; Takiyyüddin Ebû Beşir İbn Kâdî Şuhbe, *ez-Zeyl ‘alâ târihi’l-İslâm*, thk. Adnan Derviş (Şam, 1977), 86; Yûsuf İbn Tağrıberdî, *Havâdisü’l-dühûr fi meda’l-eyyâm ve’ş-şühûr*, thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin (Kahire, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 2/433; Ali b. Dâvûd el-Cevherî es-Sayrafi, *Nuzhetü’n-nufûs ve’l-ebdân fi tevârihi ehli’z-zamân*, thk. Hasan Habaşî (Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye 1971), 1/257-258.

⁵¹ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n, 2m), 18b, 41b; 153a, 159a, 169b-170b, 190a-b; İbn Kesîr, *Bidâye*, 13/254; İbn Abdüzzâhir, *Sîretü’z-Zâhir*, 123, 203, 338; İbnü’l-Furât, *Târihu’l-düvel*, 7/186; 8/70, 98, 169-171; Aynî, *İkdül-cumân* (Topkapı Sarayı, A2912/4), 78b, 99a; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/144, 259; Yûnînî, *Mir’âti’z-zamân*, 3/322, 406; İbn Haldûn, *el-İber*, 5/272; Makrîzî, *Sülûk*, 1/515, 633, 656, 682, 756, 798; İbrahim el-Mısrî İbn Vâsîfşâh, *Kitâbü Cevâhiri’l-buhûr ve vaqâ’i’l-ümûr ve ‘aca’ibi’l-dühûr ve-*

şaşırtıcı olan şey ise, memlûkların vefat eden sultanın vasiyetini yerine getirmeye razı olmaları ve sultanlığa onun oğlunu çıkarmalarıydı. Fakat ortaya çıkan hanedanlık yönetimi, verasete dayalı monarşi sistemiyle kıyaslanmamakla birlikte daha çok memlûk bakış açısıyla ve hizipçilikle şekillenen nevi şahsına münhasır bir hanedanlık yönetimi olarak görülmelidir. Sultanın satın aldığı, eğittiği ve azat ettiği memâlikü's-sultaniyye, efendilerine sadıktı ve onun ölümünden sonra yeni sultandan ziyade efendilerinin oğlu olması nedeniyle tâbiyeti ona aktarıyorlardı.⁵² Diğer taraftan sultanın seleflerinin ve emîrlerin memlûklarından oluşan diğer hiziplerin sadakati ise asla beklenen bir durum değildi. Yeni sultan, önceki sultanın memlûklarının başı olduğu için, sultanın memlûkları kendi pozisyonlarında hiçbir değişikliğin olmasını beklemiyordu. Ancak diğer memlûk hizipleri yeni sultana karşı düşman olabilir ve yönetim değişikliğini kendi pozisyonlarını iyileştirme fırsatı olarak kullanabilirlerdi. Dolayısıyla da sultanın oğlunun tahta çıkması Memlûk ordusunda asla fikir birliği oluşturmaz ve her zaman hizipsel manevrayla tehdit edilirdi.

Oğul, Müslüman savaşçılar olan hoşdaşlarının ve kendi memlûklarının lideri olarak geleneksel Memlûk sultanı rolünü üstlenemeyeceği için çocuk yaştaki kimselerin hanedanlık yönetiminin geçerliliğine bilhassa rakip memlûk hizipleri tarafından karşı çıkılıyordu.⁵³ Dolayısıyla müteveffa sultanın memlûkları, politik çalkantının baskısı altında uzun bir süre oğulun yönetimini sürdüremezlerdi ve dolayısıyla da bu evreyi kendi aralarından kimin sultan olması gerektiğini belirleyecekleri bir ara dönem olarak düşünmekteydiler. Memâlikü's-sultaniyye sıklıkla iktidarı ele geçirme kararının bir bahanesi olarak yaşça küçük sultana vekalet etmesi için bir memlûk savaşçısını tayin etmişlerdi. Dolayısıyla örneğin Mu'iz Aybek'in oğlu Mansur Ali, Baybars'ın oğlu Sülemiş Ali, Kalâvûn'un oğlu Nâsır Muhammed (ilk saltanatının sonunda) ve Kalâvûn soyundan Sâlih Hacı, kendi idareleri için destek kazanan seçkin emîrlere tarafından tahttan indirilen çocuk yaştaki sultanlardı.⁵⁴

Yönetimlerini devam ettirmedeki ilk çöşkuları nedeniyle babasının memlûklarından sürekli tehditler geldiğinden, sultanların tahta çıkan erişkin oğullarına kader daha nazik değildi. Müteveffa sultanın memlûkları, onun oğlundan, destekleri karşılığında diğer memlûk hizipleri üzerinde kendi üstünlüklerini sürekli devam

---

ekberi'd-diyâri'l-Mışırıyye (Londra: British Museum, 25731), 93b; Şâfi' b. Ali, *el-Fağlül-me'sûr min sîreti's-Sultâni'l-Meliki'l-Manşûr* (Oxford: Bodleian Library, 424), 6a-b, 26a-b, 82b, 83a, 118b; David Morgan, *The Mongols* (New York: Basil Blackwell, 1987), 146.

⁵² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 93b; Şemseddin eş-Şücâfî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvân eş-Şâlihî ve evlâdih*, thk. Barbara Schafer (Wiesbaden, 1977), 105; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 8/36; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel*, 7/148, 168; Sayrafi, *Nuzhetü'n-nufûs*, 1/36; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/25-26; 12/187; Zettersteen, *Beitrage*, 140-141; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühûr*, 2/64.

⁵³ Holt, "The Mamluk Sultan", 246-247.

⁵⁴ Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 97a-b; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (Leiden Library, 2n), 73a; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel*, 7/150; İbn Dokmak, *Kitâbü'l-Cevher* (Bodleian Library, 28), 96a-b; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmî' li-ehli'l-karni't-tâsî'*, thk. Hüsameddin el-Kudsî (Beirut, 1936), 3/11; Sayrafi, *Nuzhetü'n-nufûs*, 1/36; Makrîzî, *Sülûk*, 1/658; 3/474-475.

ettirmesini beklemekteydiler. Bu sayede de onun etkin yönetme becerisini tahdit etmekteydiler. Oğul, gayet tabii bir şekilde kendi ekibini rejime getirmeye çalışıp da kendi memlûklarını oluşturdukça, babasının memlûklarıyla çarpışmalar kaçınılmazdı. Doğal olarak, yeni sultanlar sadık bir hizip oluşturmak için zamana ihtiyaç duyuyorlardı ve bu durum onları kırılğanlaştırıyor; etkin bir yönetim tesis etme teşebbüsleri nedeniyle kolaylıkla tahttan indiriliyorlar ya da öldürülüyorlardı. Dolayısıyla da örneğin Melik Said Bereke Han 1279 yılında, sahip oldukları mevkiilerden onları azletmek ve iktalarını ellerinden alarak daha sonra da kendisine yakın olan memlûklara (hasekiyye) vermek istemesi nedeniyle babasının memlûkları tarafından tahttan indirilmişti.⁵⁵ Sultan Eşref Halil ise, kendisini sultanlığa getiren babasının memlûkları olmasına rağmen “onların mevkiini düşürdüğü ve hasekiyyeden genç memlûkları terfi ettirdiği için” 1293 yılında öldürülmüştü.⁵⁶

Eşref Halil’in aksine kardeşi en-Nâsır Muhammed hizipsel mücadelede açık bir şekilde üstünlük sağlamıştı. 1310 yılında üçüncü defa tahta çıktığında, 1293’teki ilk sultanlığından beri istihdam ettiği kendi tasarrufunda olan bir memlûk muhafız birliğine sahipti. Kendi memlûklarınca desteklenen en-Nâsır Muhammed, üçüncü defa tahta çıktıktan kısa bir süre sonra bir seferberlik başlatmış ve selefinin maiyetinin seçkin emîrlerini ortadan kaldırmıştır.⁵⁷ Memlûk Tarihi’ndeki bütün hanedanlık yönetimlerinden sadece en-Nâsır Muhammed’in saltanatı uzun ve sağlam bir şekilde temellenmişti. Gayet doğal, yönetiminin meşruiyetini herhangi bir hanedanlık ilkesine değil, güce dayandırmıştı. Söz gelimi, Şeyh Nureddin Ali el-Bekri, Sultan en-Nâsır Muhammed’i eleştirip harcamalarının hukukiliğini sorguladığında, aslında bu, Sultanın yönetiminin meşruiyetini sorguladığı anlamına geliyordu. Buna cevaben Sultan, harcamalarının meşruiyetinin yönetme hakkından geldiğini; hükümdar oğlu olmasına rağmen bu hakkın herhangi bir hanedanlık ilkesinden değil, hizipsel bir mücadelede zafer kazandığı için kendisine ait olduğunu ileri sürmüştü. “Ben saltanatı veraset yoluyla değil, kılıcımla aldım,” demiştir.⁵⁸

en-Nâsır Muhammed, saltanatını oğullarından birine intikal ettirme mecburiyeti altında olduğunu düşünmemişti. 1317 yılında hastalanıp öleceğini düşündüğünde, kendisine en yakın emîrlerden biri olan Tugay el-Husami’yi veliahtı ilan etti. Sonradan en-Nâsır, el-Husami’yi öldürttüğünde, bu, fikrini değiştirdiği için değil onu veliahtı ilan etmesi Tugay el-Husami’ye artık kendi mevkiini tehdit eden bir statü

⁵⁵ Yûnînî, *Mir’âti’z-zamân*, 4/42; Baybars, *Tuhfe* (Austrian National Library, 904), 33a; a.mlf., *Zübde* (British Museum, 23325), 88b-89a, 91b-92a, 98a; İbnü’l-Furât, *Târîhu’d-düvel*, 7/117, 140; İbnü’s-Sukâfî, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 52.

⁵⁶ Baybars, *Zübde* (British Museum, 23325), 181b; a.mlf., *Tuhfe* (Austrian National Library, 904), 59b; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 46a-47b; İbnü’s-Sukâfî, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 70; Makrîzî, *Sülûk*, 1/792; İbnü’l-Furât, *Târîhu’d-düvel*, 8/100-101.

⁵⁷ Yûnînî, *ez-Zeyl* (Topkapı Sarayı, 2907/E3), 165a, 177b, 180b, 181a-b, 183b, 189b, 214a, 218a-b, 222b; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 48a; Makrîzî, *Sülûk*, 2/77; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 9/14.

⁵⁸ *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 70b; Ayrıca bk., Haarmann, “Mısır”, 7/169.

vermesi nedeniyledi.⁵⁹ Yaklaşık on beş yıl sonra, 25 Kasım 1331’de en-Nâsır Muhammed hacca gitmeden önce veliahtlık konusunu tekrar açmıştı. Emîrleri, dört kâdilkudatı ve halifeyi topladıktan sonra en-Nâsır Muhammed, veliahtı olarak oğlu Anuk’u tayin etmeyi planladığını onlara bildirdi ve onu saltanat şiarı eşliğinde devlet töreniyle Kahire içinden Kale’ye gönderdi. Tören hazırlıkları yapıldıktan sonra en-Nâsır Muhammed bilinmeyen nedenlerden dolayı kararından dönüp “her şeyi feshetti ve Anuk’a emîrlerin ziynetlerini takmasını emretti. Sultan unvanı da kendisine verilmedi.”⁶⁰ Anuk 1340 yılında babasından kısa bir süre önce ölmüştü.

Ölüm döşeğinde bile en-Nâsır Muhammed, saltanatın babadan oğula geçemeyeceği ilkesine bağlı kalmaya devam etmiş ve “ey emîrler, on beş evlada sahibim, onlardan biri saltanatı nasıl devam ettirecek?”⁶¹ demiştir. en-Nâsır Muhammed, oğullarına herhangi bir mal da bırakmamıştı. Çünkü o, Memlûk Devleti’nde emîrlerin sahip olduğu iktidar mevkiinin, şeriatin miras hukukunu bile dikkate almamalarına izin verdiğine inanıyordu. Babasının seçkin emîrlerinden ve aynı zamanda Suriye Naibi Akkuş el-Efrem’in çocuklarına hiçbir şeyin bırakılmadığını gören en-Nâsır Muhammed, Emîr Beştak’a, “bu hususta ben çocuklarıma ne mal ne de para bırakacağım,” dedi.⁶²

Son anlarında veliahtı olarak oğullarından birini tayin etmeye en-Nâsır Muhammed’i zorlayanlar ise yine Memlûk emîrleriydi. Böyle yaparak seçkin emîrler, saltanatı kendi kontrollerinden bir an için bile gevşetmeyi düşünmemişler, ancak bir mücadeleyi sezmişler ve bu meseleyi çözene kadar da tahta sözde bir sultan yerleştirmek istemişlerdi.⁶³ en-Nâsır Muhammed ise, açık bir şekilde oğlunun saltanatının en iyi ihtimalle sözde olacağı görüşünü paylaşmış, iradesini şöyle dile getirmişti: “Sizler onun sultanlığa yakışmayan çirkin işler yaptığını görürseniz ve o sizden birinin rızasını gözetmezse, onu bacaklarından sürükleyin ve ona Tanrı’nın lanetini dileyin. Ondan sonra da kardeşlerinden kimi isterseniz onu getirin. O uygun olursa ne âlâ, ancak uygun olmazsa öncekine yaptığınızı ona da yapın...”⁶⁴

Kalâvûn soyunun nispeten uzun süreli yönetimine bakıldığında ise, gerçekten de her birinin saltanatının en-Nâsır Muhammed’in üçüncü sultanlığından önceki hanedanlık dönemlerine çok benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir. en-Nâsır’ın vefatından Berkûk’un tahta çıkmasına kadar olan dönemde (1341-1382), Kalâvûn ailesinden on iki sultan (en-Nâsır Hasan iki defa) tahta çıkarılmıştı. Onların çoğunun

⁵⁹ *Nihâyetü’l-ereb* (Leiden Library, 2n), 100b-101a.

⁶⁰ Makrîzî, *Sülûk*, 2/343; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 9/99; İbnü’l-Devâdârî, *Kenzü’l-dürer*, 1/446.

⁶¹ Mufaddal İbn Ebi’l-Fedâ’îl, *en-Nehcü’s-sedîd ve’l-dürü’l-ferîd fî mâ ba’de târîhi İbni’l-Amîd*, thk. Samira Kortantamer (Freiburg, 1973), 105.

⁶² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 8/81.

⁶³ Holt, “Mamluk Sultan”, 239-240.

⁶⁴ Onlar 1347 yılında el-Kâmil Şaban’ı tahttan indirdiklerinde bu isteğe bağlı kaldıkları kullanım için bk. Makrîzî, *Sülûk*, 2/709; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/134; İbnü’l-Devâdârî, *Kenzü’l-dürer*, 2/289.

hiçbir eğitimi yoktu, haremde doğruca tahta çıkarılmışlardı.⁶⁵ On ikisinden sekizi ise çocuk yaştaydı ve onların yönetimleri yalnızca sözdeydi. İbn Tağrıberdî'nin ifadesiyle, “en-Nâsır Muhammed'den sonra tahta çıkan Mısır hükümdarlarının çoğu, emîrlerinden birine itaat ederdi ve bu adam pratikte sultan olurdu. Sultan ise onun emirlerine bağlı kalırdı.”⁶⁶

Kalâvûn soyundan gelen on iki sultandan biri dışında (es-Salîh İsmail hastalıktan vefat etmişti) hepsi Memlûk emîrleri tarafından tahttan uzaklaştırılmışlardı. Bunlardan yedisi görevden alınmış ve akabinde de öldürülmüştü. Hükümranlıkları kısa süreli ve sembolikti.⁶⁷ Beşi bir yıldan daha az; ikisi iki yıldan az; üçü ise dört yıl sürmüştü; sadece ikisi, en-Nâsır Hasan ve el-Eşref Şaban beş yıldan fazla sultanlık yapmışlardı. en-Nâsır Hasan⁶⁸ ve el-Eşref Şaban, bu dönemde Kalâvûn soyu arasında kendi hiziplerini istihdam etmeyi başaran tek sultanlardı. Bu nispeten onların uzun süreli saltanatlarından dolayıydı. Ancak onların hizipleri, fiilî olarak iktidarı elinde tutan baskın emîrlerinkinden daha küçük ve daha zayıftı. Bu sultanlar bağımsız bir şekilde yönetmeye teşebbüs ettiklerinde, onlardan her birinin mağlup edildiği ve nihayetinde de katledildiği hizipsel savaşları başlatıyorlardı.⁶⁹

Memlûkların ilk olarak Kalâvûn soyundan gelen sultanları tahta çıkarıp akabinde indirmelerindeki plansız tutum, açık bir şekilde onların iktidarda tuttukları kişinin liyakati meselesine önem vermediklerini göstermektedir. en-Nâsır Hasan on bir yaşında ilk defa sultan olduğunda, onu makama getiren memlûklar isminden dahi emin değillerdi.⁷⁰ Yelboğa en-Nâsırî ve Mintaş Şubat 1389'da sultanın kim olması gerektiği hususunda anlaşmazlık yaşadıklarında Kalâvûn soyundan olan şehzadeler arasında kura çekmeye karar verdiler. Önceden tahttan uzaklaştırılan el-Mansûr Hacı'nın ismi kurada çıkınca o ikinci defa tahta çıkmış oluyordu.⁷¹

Memlûklar, Kalâvûn neslini gerçek iktidardan uzak tutmak konusunda dikkatliyidiler. en-Nâsır Muhammed'in isteği sayesinde 6 Haziran 1341'de sultan olan Ebû Bekir; hırslı, muktedir olma arzusu ve liderlik niteliklerini haiz olduğunu gösterdiği için

⁶⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 9/137, 187, 207; İbn Tağrıberdî, *Menhelü's-sâfi* (Paris: Bibliothèque Nationale, 2070), 173a; Makrîzî, *Sülûk*, 2/714.

⁶⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 9/175.

⁶⁷ Haarmann, “Mısır”, 7/170.

⁶⁸ Haarmann, “Mısır”, 7/171.

⁶⁹ Nâsırıyye, en-Nâsır Hasan'ın 1361 yılındaki ölümünden sonra hizipler arası mücadelede ufak bir rol oynamış ve Eşref Şaban'ın memlûkları olan Eşrefiyye ise 1389'da Berkûk'u tahttan indiren hizipsel koalisyonlarda küçük rol oynamıştı. en-Nâsır Hasan'ın baskın emîrlerinin memlûkları olan Yelboğaviyye ise, 1370 ve 1380'lerde memlûk hizipçiliğine hâkim olmuştu ve onlar sayesinde Kalâvûn soyunu tahttan uzaklaştıran Berkûk, Memlûk sultanı olmuştu. İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 11/258, 333, 334; a.mlf., *Menhel*, 3/94-95.

⁷⁰ Makrîzî, *Sülûk*, 2/745; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/187.

⁷¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel*, 9/94.

elli dokuz gün sonra tahttan indirilmişti.⁷² Onun yerine altı yaşlarında olan kardeşi el-Eşref Küçük getirilmişti. Çocuk fermanları imzaladığında, kaynaklar, onun ismini yazarken dahi kalem tutan elinin, hocası tarafından yönlendirildiğini bildirmektedir.⁷³ en-Nâsır Ahmed, tahta çıkmadan önce bile bağımsız bir şekilde yönetmeye teşebbüs etmişti. Bu nedenle de Memlûk emîrleri kendi aralarında, onu tahta çıkardıklarında yapabileceği zararı engellemek için onu herhangi bir hususta serbestçe hareket ettirmemeye karar verdiler.⁷⁴ en-Nâsır Ahmed, 1341’de sultan olarak tayin edildiğinde, arka planda iktidarı elinde tutan Emîr Teştemur, “Sultanın yalnızca kendisinin seçtiği kararları imzalayabileceğine ve *hâcibe* de kendisinin huzuruna gelmeden kimsenin sultana bir dilekçe arz etmeyeceğine”⁷⁵ hükmetti. en-Nâsır Ahmed tahta yaklaşık üç ay kaldıktan sonra görevden alındı.⁷⁶

1347 yılında emîrlere, yeni oluşturulan *meclisü'l-meşvere*’de sultanın hazine üzerinde artık herhangi bir kontrolünün olmayacağına karar verdiler.⁷⁷ Kaynaklar, Sultan es-Salih Salih’in “keskin bir kısıtlamaya maruz bırakıldığını, onun hiçbir otoritesinin kalmadığını ve devlet işlerinde uygun gördüğü gibi hareket edemediğini” ifade etmektedir.⁷⁸ en-Nâsır Hasan ise, herhangi bir karar alma bağımsızlığından mahrumdu, iktidar onun yerine Emîr İzzeddin Ezdemur el-Hazinedâr tarafından ele geçirilmişti. Daha sonra en-Nâsır Hasan kısmi bir siyasi bağımsızlık göstermeye çalıştığında kendi memlûkları tarafından 1361’de öldürülmüştür. Tahta el-Mansûr Selahaddin’i getiren Yelboğa el-Ömerî, istediği gibi yönetmeye devam etmişti. Diğer taraftan “el-Mansûr’un unvanı dışında hiçbir şeyi yoktu.”⁷⁹

Memlûk emîrleri, el-Mansûr Hacı’nın kendisi için seçtiği bir terziyi kovmuşlardı. Hacı’nın cevabı açık bir şekilde yönetiminin mahiyetini yansıtmaktadır, “benim bir terziyle ilgili emrime bile itaat edilmezse, sultanlığın ne anlamı var?”⁸⁰

Kalâvûn soyunun kırk yıllık bir yönetimine rağmen hanedanlarına sadık kalan ve yeni bir memlûk hizbi kurdukları kalıcı bir askerî rejim oluşturma fırsatına sahip olmadılar. Kalâvûn Hanedanlığının yönetimi, memlûk siyasetinde hizipçiliği ortadan

⁷² Kütübî, ‘Uyûn (Cambridge University Library, 2923), 59a; Safedî, *Vâfi*, 10:250; İbn Kesîr, *Bidâye*, 14/192; İbnü’l-Devâdârî, *Kenzü’l-dürrer*, 1/495; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/18; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Züüyûlü’l-İber*, thk. Muhammed Said Ebû Hâcir (Kuveyt, 1985), 17/226-227; Şücâ’î, *Târîhu’l-Meliki’n-Nâsır*, 134-135, 138.

⁷³ İbn Dokmak, *Kitâbü’l-Cevher* (Bodleian Library, 28), 159a; Şücâ’î, *Târîhu’l-Meliki’n-Nâsır*, 162-163; Makrîzî, *Sülûk*, 2/593.

⁷⁴ Şücâ’î, *Târîhu’l-Meliki’n-Nâsır*, 203-204.

⁷⁵ Makrîzî, *Sülûk*, 2/606.

⁷⁶ Makrîzî, *Sülûk*, 2/618-619.

⁷⁷ Bu oluşum hakkında bk. Makrîzî, *Sülûk*, 2/751; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/190.

⁷⁸ Makrîzî, *Sülûk*, 2/919; İbn Dokmak, *Kitâbü’l-Cevher* (Bodleian Library, 28), 164a.

⁷⁹ Makrîzî, *Sülûk*, 3/65, 82; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 11/6.

⁸⁰ Şihâbeddin Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ’ü’l-ğumr bi-ebnâ’i’l-d-‘umr fi’t-târîh* (Haydarâbâd, 1976), 2/331-332, Makrîzî, *Sülûk*, 3/638; İbnü’l-Furât, *Târîhu’l-d-‘üvel*, 9/113.

kaldırmamış, fiilî olarak onun devam etmesine ve daha fazla çalkantıya neden olmuştur. Buradan hareketle Kalâvûn soyunun uzun süreli yönetimi, Memlûk politik kavramlarında köklü değişikliklere şahit olmamış, ancak daha ziyade en-Nâsır Muhammed'in ölümü üzerine Memlûk ordusunda ortaya çıkan gergin hizipsel ilişkilerin ipuçlarını vermiştir.

en-Nâsır Muhammed, iktidarını desteklemek için yönetimine sadık memlûklar almaya başladı. Bu amaçla Memlûk ordusuna yeni eğitim ve terfi metotları getirdi. Memlûklara şimdi daha müsamahalı davranılıyor ve sultana sadakatleri karşılığında cömertçe ödül ve itibar veriliyordu. en-Nâsır Muhammed'in yönetiminde dikkat çeken ancak bundan sonra daha da bariz olan şey, memlûk hizipleri arasındaki ilişkilerde bir değişimdi. *Hûşdâşiyye* –memlûkların efendilerine olan sadakati ve dostlarıyla olan dayanışması– daha fazla iktâc, bağış ve para gibi maddi kazanımlar için bir kenara itilmişti. Memlûklar, kendi kazanımları için efendilerine ve hoşdaşlarına ihanet etmeye hazır bir duruma gelmişlerdi.⁸¹ Emîrler, memlûkları kazanmak için para ve rüşvet vererek onların itaatlerini bir hizipten bir başkasına kaydırmaya teşvik etmekte rol almışlardı.⁸²

Hizipler arasında geçiş yapan ve iktidar mücadelesinde bulunan memlûkların yoğunluğu arttıkça emîrlerin sıradan memlûklara (rank-and-file mamluks) olan bağımlılığı da o kadar artıyordu. Emîrler artık hiziplerinin gerçek gücünden emin değillerdi. Bu koşullar altında onlar kendilerini kimin yönetmesi gerektiğine karar veremez hâlde buldular. Memlûklar, yönetmesi güç bir topluluk oldukları için ve kritik anlarda sadakatlerine bağlı kalacaklarına güvenilmediğinden, emîrler, tercihlerini açık tutarken, kendileri içinden birinin seçilmesi kararını rafa kaldırma vesilesi olarak gördükleri Kalâvûn ailesinin kukla sultanlarını tercih ettiler.

Kimin yönetmesi gerektiğine karar veremeden, fiilî olarak Kalâvûn soyundan gelen bir sultan adına iktidarı elinde tutanlar arasında koalisyonlar sürekli kurulup bozulmuştu. Bu koalisyonlar kendileri arasındaki düşmanlığı geçici olarak bir kenara koyan ve yönetimin kontrolünü ele geçirmek için kuvvetleri kaynaştıran en az iki emîrden oluşuyordu. Bu koalisyonlarda yer alan emîrlerden hiçbiri diğerleri lehine kendi isteklerinden vazgeçmeyi planlamamıştı. Diğerleri kendi destekçilerinin sadakatini satın almayı her zaman başarabildiği için koalisyonun her bir üyesi [birbirlerine karşı] aşırı derecede tedbirliydi. Bu koalisyon genellikle emîrlerden birinin, hayatta kalmak için yeni bir koalisyon oluşturan üçüncü bir emîr ile ortaklık edip

⁸¹ Şücâ'î, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, 175; Makrîzî, *Sülûk*, 2/524-525; 4/1049, 1076-1077, 1103; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 7/329, 332; 10/314; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, 2/25; 3/102-105; Makrîzî, *Hıttat*, 2/183; Ayalon, "Mamluk Army", 1. kısım, 211.

⁸² Makrîzî, *Sülûk*, 2/567-568, 577, 580, 581, 586-587; 3:137, 142, 213, 275, 305, 365, 594, 600, 601, 602, 608, 609-610, 907; Şücâ'î, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, 136, 137, 149-150, 156, 161, 164, 165, 174, 175, 177, 179, 180, 200; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/29; 11/168, 223, 261, 267, 268, 276, 278; 12:188; İbn Dokmak, *Kitâbü'l-Cevher* (Bodleian Library, 28), 194a-b; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'*, 1:310-311; İbn Tağrıberdî, *Menhel* (Paris: Bibliothèque Nationale, 2070), 431b-433a; Sayrafî, *Nuzhetü'n-nufûs*, 1/50.

diğerini öldürdüğünde dağılıyordu. Bu biçimde olan örnekler literatürde çoktur: Kavsûn ve Beştak, Kavsûn ve Aydoğmuş, Aydoğmuş ve Altınboğa el-Mardinî, Moğoltay ve Mengeliboğa el-Fahri, Moğoltay ve Taz, Taz ve Şeyhu.⁸³

3. Sultanlığın Yenilenmesi

Memlûk emîrleri genellikle kararsızlık içinde sıkışıp kaldılar ancak bununla birlikte iktidarın kendi ellerinden çıkmaması için tetikte oldular.⁸⁴ Sultanlığı yeniden güçlü bir şekilde tesis etme ihtiyacı, el-Muzaffer Hacı'nın Aralık 1347'de tahttan indirilmesinden sonra hazineyi boş bulduklarında, devletlerini dört bir koldan saran ekonomik krizler nedeniyle gün yüzüne çıkmıştı.⁸⁵ Bu durum emîrlerin aralarındaki rekabeti sona erdirmelerine ve aralarında bir fikir birliğini temsil etmeyi amaçlayan bir yönetim organı kurmalarına yol açtı. Bu amaçla onlar *meclisü'l-meşvere*'yi tekrardan oluşturdular. Önceki *meclisü'l-meşvere*, en-Nâsır Muhammed'e⁸⁶ danışman olarak hizmet etmekteydi; bu yeni meclis ise, *re'sü'n-nevbe* pozisyonunda olan onuncu emîr tarafından başkanlık edilen dokuz emîrden oluşuyordu.⁸⁷

Yeni *meclisü'l-meşvere*, yine de hiziplerin kendi çıkarlarından ödün verdiği yeni bir dönemi müjdelemiyordu. Karşılıklı şüpheler varlığını sürdürmüş ve meclis sadece memlûkların ortak hareket etmeyi kabullendiği hususlarda ihtiyatla işlemiştir. Meclisin emîrleri, üyelerden birinin sultanlık üzerinde kontrol sağlamak için gereksinim duyulan iktidarı elde etmesini engellemekte dikkatliydi. Emîrlere bunu temin etmek için ilk olarak devletin finans kaynaklarıyla ilgili olan görevleri belirlemişler ve onları farklı emîrlere tevdi etmişlerdi. Söz gelimi Emîr Şeyhu sultanın hazinesini (hizânatü'l-hass) kontrol etmiş ve Emîr Bayboğa Rus iktâ' dağıtımını yürütmek yanında memlûkların Mısır ve Suriye'deki emîr rütbesine terfisinden sorumlu olmuştu.⁸⁸

Bununla birlikte *meclisü'l-meşvere*, sultanlığın yenilenmesi için emsal oluşturması

⁸³ Örneğin bk. Makrîzî, *Sülûk*, 2/560, 562, 568-570, 577, 580, 582, 590, 593-594, 598-599, 617-619, 677-678, 680, 713-715, 729, 735-737, 743-744, 822-824, 828, 841, 842, 845-847, 889-890, 919, 920; 3/4.

⁸⁴ Makrîzî, *Sülûk*, 2/751, 842; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/190.

⁸⁵ Bu krizin kökeni, en-Nâsır Muhammed'in savurganlığına, Emîr Kavsun'un ve Sultan en-Nâsır Ahmed'in kendi rejimleri için destekçiler satın almak adına para ve değerli eşyalar yönüyle hazineyi boşaltmasına dayanmaktadır. Şücâ'î, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, 142-143; Makrîzî, *Sülûk*, 2/473, 572, 578, 586, 618-619.

⁸⁶ İbn b. Fadlullah el-Ömerî, Memlûk sultanının, tecrübeli ve güçlü emîr-i mie'lerden oluşan bir danışma meclisine, *el-meşhûra* sahip olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra dönemin sultanının ise en-Nâsır Muhammed olduğuna işaret etmektedir. Şihâbeddin Ahmed b. Yahya b. Fadlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emşâr*, thk. Dorothea Krawulsky (Beyrut, 1986), 101, 102, 107; Zettersteen, *Beitrag*, 210; Makrîzî, *Sülûk*, 2/485, 498; a.mlf., *Hıtaf*, 3/339; 4/108.

⁸⁷ Onun işlevinin tanımı hakkında bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbeddin Ahmed el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, thk. Muhammed Abdürresul İbrahim (Kahire, 1914), 4/18; Ayalon, "Mamluk Army", 3/60-61.

⁸⁸ Makrîzî, *Sülûk*, 2/751; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/190.

dolayısıyla önemliydi. İlk adım dolaylıydı. Devlet ekonomisinin kontrolünü garanti etmek için meclis emîrleri hazinenin idaresini sultandan alıp kendilerine naklettiler. Onlar, “sultanın parayı uygun gördüğü gibi tasarruf etmesine ya da herhangi birine bağış yapmasına ve istediği hiçbir şeye izin vermemeye” karar verdiler.⁸⁹ Bu döneme kadar hazineyi resmen kontrol eden sultan, şimdi, meclisin onayladığı şekilde, günlük masraflarını karşılamak için ek ödenekle yüz dirhem yevmiye almaktaydı. Bu ödenek, *câmikiyyetü’s-sultan* ya da *nafakatü’s-sultan* olarak adlandırılmıştı. Memlûk kaynaklarında *câmikiyye* kelimesi, sultanın sıradan askere ödediği aylık maaş anlamındadır ve nafaka kelimesi ise memlûkların getirilmesi esnasında ya da askerî sefer için ayrılımlarının arifesinde sultan tarafından verilen bağış için kullanılmıştır.⁹⁰

İkinci adım ise sultanlığın yeniden kurulmasına doğrudan katkıda bulunmuştu. Emîrlerden hiçbirinin kendi başlarına çözmeye cüret edemediği 1353’teki ekonomik krizler sonrasında meclis, yönetimi üyeleri arasından risk almayı kabul eden emîrin eline bırakmak durumunda kalmıştı. Bu gönüllü, “önemli ya da önemsiz herhangi bir hususta kendisinden başka hiç kimsenin söz söyleyememesini şart koşan Emîr Şeyhu idi. Onlar da bunu kabul etmişlerdi.”⁹¹ *Meclisü’l-meşvere*’nin üyelerinden birine itaat etmeyi koşulsuz şartsız kabullenmesi, esas itibarıyla tek adam yönetiminin geri getirilmesini neredeyse güvence altına aldı. Hükümeti yönetmek için seçilen emîre, onun statüsünün diğer emîrlerden daha yüksek olduğunu gösteren *el-emîrû’l-kebîr* unvanı verilmişti.⁹² Kendisine bağışlanan yürütmeye ilgili güçler, resmîyette *atabekü’l-asâkirlik* makamında bulunanlar içindi.⁹³ Memlûk Devleti Tarihi’nde Şeyhu, *el-emîrû’l-kebîr* unvanını taşıyan ilk atabekü’l-asâkir idi ve bu unvan sayesinde iktidarı elinde tutmuştu.⁹⁴

Bu dönemden sonra *el-emîrû’l-kebîr* makamında bulunanlar sultan gibi hareket etmişlerdi. Kalâvûn soyundan olan sultanlar ise gerçek iktidardan tamamen mahrum bırakılmışlardı. Sergitmiş, Ezdemur el-Hazinedar ve Yelboğa el-Ömerî, emîr-i kebîr olarak devlet meselelerini doğrudan deruhte etmişlerdi.⁹⁵ Yelboğa el-Ömerî daha önceden sultanın hususi ayrıcalığı olan sayıca 1800-3000 arasındaki memlûklardan kendisine bir ordu kurmuştu.⁹⁶ Askerî ve idari tayinlerin yanı sıra *emîr-i mie* ve *mukaddem elfin* atanması daha önceden sultanın ayrıcalığıydı. Şimdi bu güçler, kendi memlûklarının pek çoğunu illerde *nuvvab* yapan Yelboğa el-Ömerî’nin elindeydi ve onlara

⁸⁹ Makrîzî, *Sülûk*, 2/751

⁹⁰ Baybars, *Tuhfe* (Austrian National Library, 904), 74b; David Ayalon, “The System of Payment in Mamluk Military Society”, *Journal of Economic and Social History of the Orient* 1/1 (1960), 48-53.

⁹¹ Makrîzî, *Sülûk*, 2/890.

⁹² Ayalon, “Mamluk Army”, 3/81-85.

⁹³ Kalkaşendi, *Şubhu’l-a’sâ*, 81; Garsüddin Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi’l-memâlik ve-beyani’t-turuk ve’l-mesâlik* (Paris, 1894), 112-113. *el-Emîrû’l-kebîr* mevkii hakkında bk. Holt, “Mamluk Sultanate”, 55.

⁹⁴ Celâleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara fi aḥbâri Mıṣr ve’l-Ḳâhire* (Mısır, 1881), 2/113; Halil b. Şahin, *Zübde*, 112-113; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/303.

⁹⁵ Makrîzî, *Sülûk*, 3/35, 43, 60-61, 65, 82, 132-133, 134; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 10/315; 11/16.

⁹⁶ Makrîzî, *Sülûk*, 3:139; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 11/47; İbnü’l-Devâdârî, *Kenzü’l-dürer*, 5/151, 213.

emîr-i mîe ve mukaddem elf payesi vermişti.⁹⁷ Hükümdar olarak onun statüsü saray töreninde de yansıtılmıştı.⁹⁸

Memlûklar 1377'de Sultan el-Eşref Şaban'a karşı isyan edip onun yerine sekiz yaşlarındaki oğlu el-Mansûr Ali'yi tahta çıkardıktan sonra, el-emîrû'l-kebîr olarak atabekü'l-asâkirlik makamında bulunan Aynebek, Sultanın yerleşim yerini, *el-ıstablû's-sultânî* kendi resmî makamı hâline getirmişti.⁹⁹ Burası aslında sultanın ahır ve cephaneliği olup aynı zamanda hayvanların ve onların levazımından mesul görevlileri barındırmaktaydı. Daha sonra 1313 yılında en-Nâsır Muhammed bu yapıları ek olarak muhteşem bir saray olan el-Kasrû'l-Ablak'ı yaptırdı.¹⁰⁰ el-Mansûr Ali'nin tahta çıkma töreni de el-ıstablû's-sultânî'de yapıldı.¹⁰¹ el-Emîrû'l-kebîr'in hem ikametgâhı hem de askerî kompleks olan bu mekâna yerleşmesi onun statüsünü artırmış ve ona büyük stratejik avantaj sağlamıştı. Sultanın Suriye'deki isyancılara karşı savaş için harekete geçmesinden önce Aynebek tarafından gerçekleştirilen bey'at töreninde emîrler önce Aynebek'e daha sonra Sultan el-Mansûr Ali'ye itaat yemini etmişlerdi.¹⁰²

Aynebek, Berkûk ve onun müttefiki olan Bereke tarafından öldürüldükten sonra el-ıstablû's-sultânî'de yaşamak, idareyi elinde tutan emîrlerin, özellikle el-emîrû'l-kebîr'in âdeti hâline gelmişti.¹⁰³ Şimdi el-emîrû'l-kebîr olan ve atabekü'l-asâkirliği elinde tutan Berkûk, seleflerini takip edip buraya yerleşti. Oraya geçince de tıpkı selefleri gibi mülkün sahibi olarak hareket etmeye başladı. Çok fazla sayıda memlûk satın alıp onları Kal'atü'l-cebel'e yerleştirdi.¹⁰⁴ Sahip olduğu bu güç sayesinde Bereke'yi ve onun iktidar kaynağını ortadan kaldırmış ve kendi memlûklarını destekleyip güvendiği adamlarını devlet nezdinde kritik mevkilere atayarak emîrlerin müttefikliğinden ayrı, tam bağımsız bir şekilde yöneten ilk emîr-i kebîr hâline gelmişti.¹⁰⁵ Berkûk'un yönetimi o kadar geniş bir destek kazanmıştı ki, sultanların tahta çıktığında geleneksel olarak yaptığı gibi, emîrliğinin sembolünü (renk) taşıyan paralar bastırılan ilk emîr-i kebîr oldu.¹⁰⁶ Berkûk, memlûkları arasında kendi üstünlüğünün tanınmasını sağladığında, Kalâvûn ailesinin liderliği sona ermiş ve Berkûk da kendisine engel olunmaksızın el-ıstablû's-sultânî'den ayrılıp sultanın sarayına geçmişti.¹⁰⁷

Berkûk'un iktidara gelmesi, Memlûk yönetim problemini çözmüştü. Memlûklar

⁹⁷ Makrîzî, *Sülûk*, 3/85, 98-99, 128, 129; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 5/213.

⁹⁸ Makrîzî, *Sülûk*, 3/19; 122-123.

⁹⁹ Makrîzî, *Sülûk*, 3/139

¹⁰⁰ Makrîzî, *Sülûk*, 3/315-316.

¹⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'*, 1:193; Halil b. Şahin, *Zübde*, 27.

¹⁰² Makrîzî, *Sülûk*, 3/310.

¹⁰³ Makrîzî, *Sülûk*, 3/315-316.

¹⁰⁴ Makrîzî, *Sülûk*, 3/468, 474, 616; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 11/289.

¹⁰⁵ Makrîzî, *Sülûk*, 3/453; İbn Kâdî Şuhbe, *ez-Zeyl*, 63.

¹⁰⁶ Makrîzî, *Sülûk*, 3/453-454.

¹⁰⁷ Makrîzî, *Sülûk*, 3/316, 323.

sultanlığı bir kere daha hizipler arasındaki geleneksel mücadelelerde galip olanları ödüllendirdikleri yönetim kurumu olarak değerlendirmişlerdi.

Memlûklar, 15. yüzyıl boyunca koşulsuz olarak hanedanlığı reddettiklerini ortaya koymuşlardı.¹⁰⁸ Bu dönemde hemen hemen her sultan vasiyet¹⁰⁹ yoluyla saltanatı kendi soyuna intikal ettirmeye çalışmıştı. Ancak sultan, ölümünden kısa bir süre sonra bizzat kendi memlûkları tarafından vasiyetinin ihlal edileceğinden neredeyse emindi.¹¹⁰ Bununla birlikte görevden alınan oğullara babalarının memlûkları tarafından hoşgörüle davranılıyor ve onların yerine bir başkasının getirilmesi memlûk emîrleri için genellikle sorunsuz ve kolay oluyordu. Bu koşullar altında biz, kendi isimlerini taşıyan bir hanedanlık kurmaya teşebbüs eden sultanlarla karşılaşmamıza rağmen sultan ve hizbi arasında karşılıklı anlayışa dayalı bir oluşumun var olduğunu anlamaktayız. Bu sayede sultan, ölümünden sonra kendi memlûklarının aralarından birini sultan olarak seçebilecekleri bir ara dönem oluşturmak için yönetimi oğluna vasiyet ederdi. Dolayısıyla da söz gelimi el-Müeyyed Şeyh'in oğlu el-Muzaffer Ahmed, el-Eşref Barsbay'ın oğlu el-Aziz Yusuf, ez-Zâhir Çakmak'ın oğlu el-Mansûr Osman ve el-Eşref İnal'ın oğlu el-Müeyyed Ebü'l-Feth, bunların hepsi de baskın emîrler saltanatı ele geçirene kadar geçici bir şekilde tahta çıkarılmışlardı.¹¹¹

Sultan oğullarından etkin bir yönetim tesis etmeye çalışan sadece iki örnek vardır. Ancak böyle davranmaları nedeniyle her ikisi de öldürülmüştür. İkinci saltanatının altı yılı boyunca (1406-1412) Berkûk'un oğlu Nâsir Ferec, yönetimini devam ettirmek için boşuna savaşmıştı. Rakip hiziplere karşı yaptığı yedinci seferinden sonra öldürülmüş ve cesedi gübre yığınına atılmıştı.¹¹² Kayıtbay'ın oğlu en-Nâsir Ebü's-Sadet Muhammed ise, bağımsız bir yönetim kurmaya çalışınca babasının memlûkları tarafından acımasızca katledilmişti.¹¹³ Onun teşebbüsü dönemin kadıları tarafından

¹⁰⁸ Haarmann, "Mısır", 7/172.

¹⁰⁹ Sehâvî, *ed-Devr*, 2/327; 3/12, 72; 4/217; 6/168; 7/274; 10/303; İbn Tağrıberdî, *Menhel*, 4/274, 279, 294; 6/404; Sayrafi, *Nuzhetü'n-nufûs*, 2/5, 478, 516; 3/415-416, 422; Makrîzî, *Sülûk*, 4/1, 539, 572, 1043, 1045, 1080; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 12/229, 230; 13/150; 14/103, 206; 15/102, 211; 16/61-62, 126, 156; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 1/317, 349; 2/22, 34, 64, 65-66, 263; İbn Tağrıberdî, *Havâdis*, 2/399, 461, 462. Ayrıca bk. Robert Irwin, "Factions in Medieval Egypt", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1986), 232, 233, 234, 237.

¹¹⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/36, 55.

¹¹¹ İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 1/349; 2/10, 23, 263, 303, 305; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/107, 168, 198, 211, 221, 242; 15/103-104, 112, 222, 228, 233, 256, 452-453; 16/23, 45, 57, 156, 218, 247, 253, 377; Bedreddin Mahmûd el-Aynî, *'İkdü'l-cumân fi târîhi ehli'z-zamân*, thk. Abdurrazık et-Tantâvî'l-Karmût (Kahire, 1989), 117, 144, 155, 158, 162, 180, 499, 501, 512, 515; İbn Tağrıberdî, *Havâdis*, 2/414, 415; Makrîzî, *Sülûk*, 4/539, 572, 601, 1050, 1053, 1056, 1066, 1078, 1080, 1086; Sayrafi, *Nuzhetü'n-nufûs*, 2/6, 8, 494, 518, 524; 3/5, 420, 422, 442, 444, 448; Sehâvî, *ed-Devr*, 5/127; 7/274; 10/303; İbn Tağrıberdî, *Menhel*, 3/259; 4/277; 6/398; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/10, 12, 13, 14, 23, 24, 37, 38, 39, 65-66, 70-71, 84, 297, 303.

¹¹² İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 12/318; 13/73, 83, 134-135, 147-148.

¹¹³ İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/348; Makrîzî, *Sülûk*, 4/563.

“Mısır’ın siyasi geleneğine aykırı olarak” değerlendirilmiştir.¹¹⁴

15. yüzyıl boyunca Memlûklar, her zamankinden daha katı bir şekilde tek nesil yönetimi icra ettiler. Sultanın seçilmesinden önce iktidar için yapılan sokak çatışmaları âdetti: “İki hizbin birbiriyle mücadele ettiği savaşlar olağandı... ve bu savaş zafer uman hizipler arasında en sonunda biri kazanıncaya kadar devam ederdi.”¹¹⁵ Sultan, muzaffer hizip tarafından seçilirdi. Devletin kuruluş döneminde vaki olduğu gibi, sultanın hoşdaşları onu müşterek yönetimlerinin temsilcisi olarak görürlerdi. el-Müeyyed Şeyh, ez-Zâhir Tatar, el-Eşref Barsbay ve diğerleri, kendilerini destekleyen memlûk hizipleri tarafından yönetimlerine yönelik genel bir uzlaşının sağlanmasından sonra sultan olmuşlardı.¹¹⁶

Sultanın, memlûkların desteğine bağlı kaldığı dönemin kaynaklarında açıktır. Kaynaklar oldukça şaşırtıcı bir şekilde, *kâne muraşşâhen li’s-saltâna*, “sultanlık için adaydı” ifadesini kullanmaktadır. Modern dönemde olduğu gibi, “aday” ifadesi, seçmenlerin müstakbel hükümdar üzerinde bir üstünlüğü olduğunu ima etmektedir.¹¹⁷ 1467 yılında ez-Zâhir Hoşkadem’in ölümcül hastalığı sırasında memlûklar ondan sonra kimin sultan olacağını tartışmıştı: “Birkaç memlûk aday olarak değerlendirilmiş; sultanın memlûkları Yalbay’ı seçmişlerdi.”¹¹⁸ 1498 yılında ez-Zâhir Kansu’nun ölümünden sonra emîrler kimin sultan seçilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdi: Sonuçta Tanibek’in adaylığından bahsedilmiş ancak ordu onun üzerinde ittifak etmemişti. Akabinde Canbulat’ın ismi gündeme getirilmiş fakat ordu onu da kabul etmemişti. Ancak Tumanbay, sultan oluncaya dek Canbulat’ı desteklemekte ısrarcı olmuştu.¹¹⁹

Memlûkların sultan seçiminin kişisel hırslarla gerçekleştirildiği açık bir şekilde kabul edilmiştir. el-Emîrû’l-kebir ez-Zâhir Tatar, el-Müeyyed Şeyh’in on yıllık saltanatı (1412-1421) sırasında hazinede toplanan [paranın] tamamını emîr ve memlûklara verdi. Suriye’de bir seferdeyken müsrif cömertliği hakkında şöyle söylemişti: “Ben güven içerisinde ve galip olarak geri dönersem tekrardan mal bulunur ancak bu gerçekleşmezse, o zaman da bizden sonrakilere herhangi bir şey bırakmak daha iyidir.”¹²⁰ Tatar’ın 1421’de ölümünden sonra onun memlûkları, Emîr

¹¹⁴ bk. Haarmann, “Mısır”, 7/172.

¹¹⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/244; Sayrafi, *Nuzhetü’n-nufûs*, 3/420, 430, 437.

¹¹⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 13/206; 14/3, 168-170, 196, 198, 232; 15/256; 16/229, 234, 237, 238, 239, 306, 373; İbn İyâs, *Bedâ’î’ü’z-zühûr*, 2/90, 257, 297, 303, 350, 368, 369, 370; 3:57, 69; Aynî, *İkdü’l-cumân*, 159, 180; İbn Tağrıberdî, *Ḥavâdis*, 2/416; Makrîzî, *Sülûk*, 4/244, 569; Sayrafi, *Nuzhetü’n-nufûs*, 3/5, 448; *Sehâvî, ed-Ḍav’*, 3/8; İbn Tağrıberdî, *Menhel*, 3/261-261; 4/283; 6/287. Ayrıca bk. Irwin, “Factions”, 231.

¹¹⁷ Dilbilimsel izafiyet hakkında bk. Robertson, *Sociology*, 70-74.

¹¹⁸ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/359. Daha fazla örnek için bk. İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/198, 214; 15/535; 16/369; İbn İyâs, *Bedâ’î’ü’z-zühûr*, 2/291, 297, 303, 330, 389; 3/57, 70, 72.

¹¹⁹ İbn İyâs, *Bedâ’î’ü’z-zühûr*, 2/369.

¹²⁰ Aynî, *İkdü’l-cumân*, 158. Ayrıca bk. İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/222; Makrîzî, *Sülûk*, 4/595; Sayrafi, *Nuzhetü’n-nufûs*, 2/514. Bir başka örnek için bk. Makrîzî, *Sülûk*, 4/1190-1191.

Canibek'e, şayet kendilerinin canını, mevkiini ve malını korursa onun liderliği kabul edeceklerini bildirdiler.¹²¹

1516 yılında el-Eşref Tumanbay Osmanlılar'a karşı savaşa hazırlandığında, memlûklar Tumanbay'ın kendilerine bağışladığı küçük hediyeler için [ileri sürülen] mazeretleri kabul etmediler. Tumanbay görevi bırakmakla tehdit ettiğinde ise onlar şöyle cevap verdiler: "Sen şayet sultan olmayı istiyorsan senden önceki hükümdarların icraatını takip etmek zorundasın. Fakat çekilmek istiyorsan Tanrı'nın laneti senin üzerine olsun! Bir başkası gelir ve senin yerine sultan olur."¹²² Sıradan memlûklar tarafından yapılan bu azarlama, memlûklar ve liderleri arasında neredeyse hiç mesafe olmamasının kolaylıkla karışıklığa neden olabileceğini göstermektedir. Devletin kuruluş döneminde sultanlar, yeterince güç kazandıklarında müstebit gibi hareket edebiliyorlarken, 15. yüzyılda sürekli ve güçlü bir şekilde destekçilerinin istek ve eylemlerinin nüfuzu altında idiler. Gerçekte sultanın saltanatı, sadece onun bizzat satın alıp yetiştirdiği memlûklarının (el-eclâb ya da müştrevât) gücü, kendisine katılmayı tercih eden kıdemli (veteran) memlûklarınkiyle dengelendiğinde güvendedi. Diğer taraftan genellikle kıdemli memlûkların orduyu komuta etmesine izin veriliyordu. Buna karşılık eclâb ise, efendilerinin yaşamı esnasında neredeyse hiç terfi almıyordu. Komuta kademesi ve sıradan askerler arasındaki bu keskin ayırım, eclâbın kendi liderliklerini tesis etmesine engel oluyordu. 1463 yılında ez-Zâhir Hoşkadem memlûklarının kendisini öldürmek için komplo kurduğunu öğrendiğinde, kıdemli memlûklardan oluşan ez-Zâhiriyyeyi hemen ikna etmiş ve onların desteğiyle kendi memlûklarını dizginleyip kontrol altına alabilmişti.¹²³ Başka pek çok örnekte kıdemli memlûklar, eclâbın içlerine saldırdığı korku sayesinde kontrol altına alınmıştır.¹²⁴

Memlûklar güç dengesindeki belirleyici rollerini istismar ederek kendileriyle sultan arasındaki bütün engelleri kaldırdılar. Bazen emîrler, sultanın atamalarına ve iktâc tahsisatına itaat etmezler ya da savaşlara katılma hususundaki emirlerine karşı gelirdiler.¹²⁵ Eclâb çok daha az kontrol edilebilirdi. Onlar sıklıkla kendilerine bağışlanan hediyelerle tatmin olmadıklarında [sultanı] terk etmekle tehdit ederlerdi.¹²⁶ Onlar genellikle sultana ve onun memurlarına kötü davranırlardı ve hem onlara hem de Kahireli sivillere karşı işledikleri suçlar cezasız kalırdı.¹²⁷ Söz gelimi 1442 yılında

¹²¹ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/215.

¹²² İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 3/84. Daha fazla örnek için bk. İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/330, 379, 381, 389, 390; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 13/45, 70, 146, 149; 14/100, 207-208, 236, 239; 15/229, 236, 276-277, 302; 16/36, 48, 60, 65, 72, 258-259, 363-364, 380, 381; a.mlf., *Ĥavâdis*, 2/518.

¹²³ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/279-280, 282.

¹²⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/212-213, 222-223, 327-328; 15/264-265, 327; 16/87-89; 2:153, 335, 337, 3:80; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/413.

¹²⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 12/252, 271, 289, 304, 327; 13/56, 75, 194; 15/31; 16/59, 81, 131, 343; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/129-130, 353.

¹²⁶ İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/239, 240, 241, 384; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/87, 91; a.mlf., *Ĥavâdis*, 2/528.

¹²⁷ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 12/280; 300, 327; 14/321, 327-328, 332, 340, 356; 15/50-51, 83, 90, 228, 230, 232, 233, 397-499, 410-411, 433, 434; 16/84, 95, 96, 112, 117, 123, 125, 130, 132, 133, 134, 136-137, 138, 141,

bir gün ez-Zâhir Çakmak'ın eclâbı, tıbâkların çatısına çıkmışlar ve Kale kapısından geçen memurları taşlamaya başlamışlardı. Daha sonra sultanın silahhanesine girip silahları çalmışlardı. Sultan buna rağmen onların taleplerini kabul etmeyince, onlar on bir memlûk ve otuzdan fazla sivil katletmişlerdi.¹²⁸

1461 yılında memlûklarının korkusu nedeniyle el-Eşref İnal, Kurban Bayramı esnasında Kal'a'da hayvanları kurban etme ve etlerini dağıtma geleneğini yapamamış; bir önceki yıl memlûkları kendisini aşağılayıp taşıyarak törenden kaçmasına neden olmuşlardı.¹²⁹ 1498 yılında Hz. Peygamber'in mevlid yıl dönümünde memlûklar, sultanı selamlamaya gelen emîr ve kadıları taşlamışlar ve hatta üzerlerine lağım suyu dökmüşlerdi.¹³⁰

1486 yılında, tüketici ürünleri üzerine yüksek fiyatlar belirlediği için Kayıtbay'ın memlûkları Muhtesib Bedreddin Muzhir'in evini yakmaya yeltenmişlerdi. Bedreddin'in saklandığını öğrendiklerinde Sultan'ın ve emîrlerin tahıl ambarına yönelerek her ikisini de yağmalamışlardı. Kayıtbay, onları durdurmak için disiplinlerinden mesul olan memuru, *mukaddemü'l-memâlik* tarafından liderlik edilen hassekiyye memlûklarını gönderdi. Hassekiyye memlûkları onları durduramayınca Kayıtbay bizzat eclâbın karşısına çıktı. Onu görmeleri üzerine kaçtılar ancak bu sefer de bir başka memurun evini yağmaladılar ve ertesi güne dek durmadılar. Düzen sağlandığında onlar cezalandırılmadılar ancak sivil görevlilerin yerine başkaları getirildi.¹³¹

Bu dönemin çoğunda sultan, memlûk hizipçiliğinin kaçınılmaz baskısı altında faaliyet göstermiş ve sıklıkla memlûkların kararlarına boyun eğmişti. Sultanı, örneğin

158, 276, 288, 290, 308, 361; İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/214, 215, 220, 226, 228, 230, 241, 245, 248, 287, 339, 342, 346; 3/33-34, 43, 54-55, 80; Aynî, *İkdü'l-cumân*, 359, 628, 644, 656; İbn Tağrıberdî, *Havâdis*, 1/180-181, 266, 269, 271, 273; 2/333, 338, 448, 481, 486, 505, 517, 527, 529, 538, 568-569, 570, 586, 592-593, 595; Makrîzî, *Sülûk*, 4/100, 105, 480, 551, 749, 784, 800, 804, 805, 818, 864, 930, 931, 1009, 1026, 2017, 1056, 1058, 1177; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-Sülûk* (Bulak, 1878-1896), 322-323; Sayrafî, *Nuzhetü'n-nufûs*, 3/400, 401, 406, 433.

¹²⁸ Bu isyanın nedeni ve sonuçları hakkında kaynaklar bilgi vermemektedir. bk. Aynî, *İkdü'l-cumân*, 578; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 15/352; Sehâvî, *Tibr*, 41.

¹²⁹ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/94. Daha fazla örnek için bk. İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/98, 101; a.mlf., *Havâdis*, 2/504, 547.

¹³⁰ İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/347. Diğer örnekler için bk. Sehâvî, *Tibr*, 260-261; Sayrafî, *Nuzhetü'n-nufûs*, 3/279, 340, 425, 426, 433, 435-436, 440.

¹³¹ İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/239-240. Diğer örnekler için bk. İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/106, 141, 148, 149, 151, 153, 183, 218, 219, 229, 240-241, 247, 257-258, 259, 260-261, 263, 266, 296, 323, 330, 339, 341, 343, 345, 346, 351; 3/5, 6, 16, 21, 69; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 12/196, 272, 297; 14/212, 222-223, 328, 330, 340; 15/31, 83, 264-265, 365, 410, 412-414, 16:87-88, 114, 118, 125, 131, 136-137, 139, 232, 277, 291, 296-297, 304, 320, 324, 361, 368, 387; el-Aynî, *İkdü'l-cumân*, 159, 414, 455; İbn Tağrıberdî, *Havâdis*, 2/505, 527, 548, 567; Makrîzî, *Sülûk* 4:/793, 1018; Sayrafî, *Nuzhetü'n-nufûs*, 3/147, 157, 304, 305.

iktâc tahsisatları,¹³² ödenekler¹³³ ve atamalarla¹³⁴ ilgili taleplerini karşılamaya zorlamışlardı. Onlar dış politika kararlarına bile müdahale etmişlerdi.¹³⁵

Çizilen bu tablo karşısında böylesine güçsüz olan sultanlık makamının niçin muhafaza edildiği sorulabilir. Buna verilecek cevap kaynakların işaret ettiği gibi, sultanın, memlûk yönetici hizipleri arasında seçilmiş arabulucu olarak faaliyet göstermesine ihtiyaç duyulmasıdır. Bunu memlûkların kendi sözleriyle ifade edersek: “biz, diğerine karşı bir hizbe üstünlük vermeyecek; azletme ve ihsan etmede, tayin etmede ve görevden almada bütün hiziplere ancak eşitçe muamele edecek birini sultanlığa getirmek isteriz.”¹³⁶

¹³² İbn İyâs, *Bedâ'î'ü'z-zühûr*, 2/269, 277, 278-279, 322; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/184-185, 190; 15/236; 16/142-143. a.mlf., *Ḥavâdis*, 2/332, 410; Irwin, “Factions”, 231.

¹³³ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 14/213, 330, 371; 15/227, 279-280, 435; 16/100, 112, 132, 139, 362; a.mlf., *Ḥavâdis*, 2/426, 431-432, 434, 437, 449, 517, 529; Makrîzî, *Sülûk*, 4/480, 594, 804, 930, 1091, 1103; Sehâvî, *Tibr*, 352; Sayrafî, *Nuzhetü'n-nufûs*, 3/160, 178.

¹³⁴ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 15/412; 16/40, 114, 136-137, 275; a.mlf., *Ḥavâdis*, 1/267-268; 2/533.

¹³⁵ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/147-148, 151-152, 159-160.

¹³⁶ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, 16/239.

Kaynakça

- Ayalon, David. "From Ayyubids to Mamluks". *Revue Des Etudes Islamique* 49/1 (1981), 55-67.
- Ayalon, David. "Mamluk Military Aristocracy Non-Hereditary Nobility". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10/1 (1987), 205-17.
- Ayalon, David. "Studies on the Structure of the Mamluk Army". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15/3 (1953), 2/457-66.
- Ayalon, David. "The Circassians in the Mamluk Kingdom". *Journal of the American Oriental Society* 69/3 (1949), 140-65.
- Ayalon, David. "The Muslim City and Mamluk Military Aristocracy". *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities* 14/2 (1968), 320-35.
- Ayalon, David. "The System of Payment in Mamluk Military Society". *Journal of Economic and Social History of the Orient* 1/1 (1960), 45-67.
- Aynî, Bedreddin Mahmûd. *İkdü'l-cumân fi târîhi ehli'z-zamân*. İstanbul: Topkapı Sarayı, Ahmet, A2912/4, 79a.
- Aynî, Bedreddin Mahmûd. *İkdü'l-cumân fi târîhi ehli'z-zamân*. thk. Abdurrazık et-Tantâvî'l-Karmût. Kahire, 1989.
- Baybars, Rükneddin ed-Devâdâr el-Mansûrî. *et-Tuḥfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-Türkiyye*. Viyana: Austrian National Library, 904, 70a-93a.
- Baybars, Rükneddin ed-Devâdâr el-Mansûrî. *Zübdetü'l-fikre fi târîhi'l-ḥicre*. London: British Museum, 23325, 97a-203a.
- Cahen, Claud. "La Chronique Des Ayyubids d'al Makin b. El-Amid". *Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Français de Damas* 15/1 (1955), 155-68.
- Cahen, Claud. "The Body Politic". *The Unity and Variety in Muslim Civilization*. ed. Gustave Edmund von Grunebaum. 130-58. Chicago: Chicago University Press, 1955.
- Cezerî, Şemseddin Muhammed b. İbrahim. *Cevâhirü's-sülûk fi'l-ḥulefâ' ve'l-mülûk*. Paris: Bibliothèque Nationale, 6739. 69b-113a.
- Ebü'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail. *Kitâbü'l-Muḥtaşar fi aḥbâri'l-beşer*. Haydarâbâd, 1954-1961.
- Goldziher, Ignaz. *Introduction to Islamic Theology*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Gross, Feliks. *Ideologies, Goals and Values*. London: Praeger Publishing, 1985.
- Haarmann, Ulrich. "Regicide and the Law of the Turk". *Intellectual Studies on Islam, Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*, ed. Michael Mazzaoui vd. 125-39. Salt

- Lake City: Utah University Press, 1990.
- Haarmann, Ulrich. "The Sons of Mamluks as Fief-Holders in Late Medieval Egypt". *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*, ed. Tarif Khalidi, 140–60. Beirut: American University Press, 1984.
- Halil b. Şahin, Garsüddin ez-Zâhirî. *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve-beyani't-ţuruķurûk ve'l-mesâlik*. Paris, 1894.
- Holt, P. Malcolm. "Mamluks". *Encyclopedia of Islam*. ed. C.E. Bosworth vd. 6/124-128. Leiden: Brill, 1997.
- Holt, P. Malcolm. "Succession in the Early Mamluk Sultanate". *Deutscher Orientalistag* 16/1 (1985), 146–57.
- Holt, P. Malcolm. "The Position and Power of the Mamluk Sultan". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 38/2 (1975), 240–50.
- Holt, P. Malcolm. "The Structure of Government in the Mamluk Sultanate". *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, ed. P. M. Holt, 46–68. Werminster, 1977.
- Irwin, Robert. "Factions in Medieval Egypt". *Journal of the Royal Asiatic Society* 118/2 (1986), 228-246.
- Irwin, Robert. "Iqta' and the End of the Crusader States". *Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, ed. P.M. Holt, 2–73. Warminster: Aris&Philips, 1977.
- Irwin, Robert. *The Middle East in the Middle Ages*. London: Croom Helm, 1989.
- İbn Abdüzzâhir, Muhyiddin. *er-Ravḍü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. thk. Abdülaziz el-Huvaytır. Riyad, 1976.
- İbn Dokmak, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed. *Kitâbü'l-Cevheri'-semîn fî siyeri'l-ḥulefâ' ve's-selâṭîn*. Oxford: Bodleian Library, 28, 91a-194a.
- İbn Ebi'l-Fedâ'il, Mufaddal. *en-Nehcü's-sedîd ve'd-dürri'l-ferîd fî mâ ba'de târihi İbni'l-'Amîd*. thk. Samira Kortantamer. Freiburg, 1973.
- İbn Fadlullah el-Ömerî, Şihâbeddin Ahmed b. Yahya. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emşâr*. Beirut, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbeddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *ed-Durerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-şâmine*. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1966.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbeddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali. *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i-'umr fî t-târîḥ*. Haydarâbâd, 1976.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü'l-'İber ve-dîvâni'l-mübtede' ve'l-ḥaber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve-Men men âsarahum min zevi's-sultâni'l-ekber*. thk. İbrahim Şebbuḥ. Beirut, 1958.

- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'î'ü'z-zühûr fî vekâ'î'i'd-dühûr*. Bulak, 1893.
- İbn Kâdî Şuhbe, Takiyyüddin Ebû Beşir. *ez-Zeyl 'alâ Târîhi'l-İslâm*. Şam, 1977.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1966.
- İbn Tağrîberdî, Cemâleddin Yûsuf Ebü'l-Mehâsin. *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. Kahire, 1984-1985.
- İbn Tağrîberdî, Cemâleddin Yûsuf Ebü'l-Mehâsin. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. thk. İbrahim Ali Tarhân. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1963.
- İbn Tağrîberdî, Cemâleddin Yûsuf Ebü'l-Mehâsin. *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l-eyyâm ve's-şühûr*. thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Tağrîberdî, Cemâleddin Yûsuf Ebü'l-Mehâsin. *Menhelü's-şâfi*. Paris: Bibliothèque Nationale, 2070, 173a-433a.
- İbn Vâsîfşâh, İbrahim el-Mısrî. *Kitâbü Cevâhiri'l-buḥûr ve vaḳâ'î'i'l-ümûr ve 'aca'ibi'd-dühûr ve-ekberi'd-diyâri'l-Mısrıyye*. Londra: British Museum, 25731, 93b.
- İbn Vâsıl, Muhammed b. Sâlim. *Müferricü'l-kürûb fî aḳbâri Benî Eyyûb*. Paris: Bibliothèque Nationale, 1703. 91a-188b.
- İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek. *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*. thk. Ulrich Haarmann. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1972.
- İbnü'l-Furât, Nâsirüddin Muhammed b. Abdürrahim. *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*. thk. Qustantin Zurayq. Beyrut, 1942.
- İbnü's-Sukâ'î, Fadlullah b. Ebi'l-Fahr. *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-a'yân*. thk. Jacqueline Sublet. Şam, 1974.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbeddin Ahmed. *Şubḥu'l-a'sâ*. thk. Muhammed Abdürresul İbrahim. Kahire, 1914.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed. *'Uyunü't-tevâriḥ*. Cambridge: Cambridge University Library, 2923. 50a.
- Lambton, Ann Katharine. "Islamic Political Thought". *The Legacy of Islam*. ed. C. E. Bosworth. 403-23. Oxford: Oxford University Press, 1974.
- Levtzion, Nehemia. "Hakikat Be-Islam (Sects in Islam)". *Prakim Be-Toldot Ha Aravim ve-Ha-Islam (Chapters in the History of the Arabs and Islam)*. Tel-Aviv, 1968.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr fî zikri'l-ḥiṭaṭ ve'l-âsâr*. Kahire, 1907.
- Makrîzî, Ahmed b. Ali. *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Mustafa Ziyâde. Kahire, 1930.
- Morgan, David. *The Mongols*. New York: Basil Blackwell, 1987.

- Nüveyrî, Şihâbeddin İbn Abdülvehhâb. *Nihâyatü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*. Leiden: Leiden Library, n.d.
- Poliak, Abraham Noham. "Some Notes on the Feudal System of the Mamluks". *Journal of the Royal Asiatic Society* 69/1 (1937), 97-107.
- Rabie, Hassan Fayed. 'The Size and Value of the Iqtâ' in Egypt, 1169-1341'. *Studies in the Economic History of the Middle East*. ed. M. A. Cook. 129-38. London: Oxford University Press, 1970.
- Robertson, Ian. *Sociology*. New York: Worth Publishers, 1981.
- Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek. *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefayât*. Wiesbaden, 1980.
- Sayrafi, Ali b. Dâvûd el-Cevherî. *Nuzhetü'n-nufûs ve'l-ebdân fi tevârihi ehli'z-zamân*. thk. Hasan Habaşî. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Đav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ğarni't-tâsi'*. Beyrut.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *et-Tibrü'l-mesbûk fi zeyli's-Sülûk*. Kahire, 1966.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *Hüsnu'l-muhâğara fi ahbâri Mısr ve'l-Ğâhire*. Mısır, 1881.
- Şâfi' b. Ali. *el-Fađlü'l-me'sûr min sîreti's-Sultâni'l-Meliki'l-Manşûr*. Oxford: Bodleian Library, 424, 6a-118b.
- Şücâ'î, Şemseddin. *Târîhu'l-Meliki'n-Nâşır Muhammed b. Ğalâvân eş-Şâlihî ve evlâdih*. thk. Barbara Schafer. Wiesbaden, 1977.
- Watt, William Montgomery. *Islamic Political Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1968.
- Yûnînî, Kutbuddin Musa b. Muhammed. *ez-Zeyl 'alâ Mir'âti'z-zamân*. İstanbul: Topkapı Sarayı, Ahmet, 2907/E3, 45a-178a.
- Yûnînî, Kutbuddin Musa b. Muhammed. *Zeylü Mir'âti'z-zamân*. thk. M. İsa Hammâde. Haydarâbâd, 1961.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Züyülü'l-İber*. thk. Muhammed Said Ebû Hâcir. Kuveyt, 1985.
- Zetterstéen, Karl Vilhelm. *Beitrage Zur Geschichte Der Mamluk Sultanate*. Leiden, 1919.